

CUERA 1981

ANNADA XXVII

7. CUDISCHET

RADIOSCOLA

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH / ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: *Alfons Maissen*

Emissiuns: 270, 271

Stampa Romontscha, Mustér 1981

SAN FRANCISCO: DAVONTIER ENTGINAS DELLAS NUNDUMBREIVLAS CASAS DE STIL VICTORIAN, CH'EM-BELLESCHAN IL MARCAU. EL HORIZONT LAS RENOMADAS CAS'AULTAS, INA BEIN VESEIVLA CARACTERISTICA E SILUETTA DE SAN FRANCISCO. (Foto: John Wagner SF).

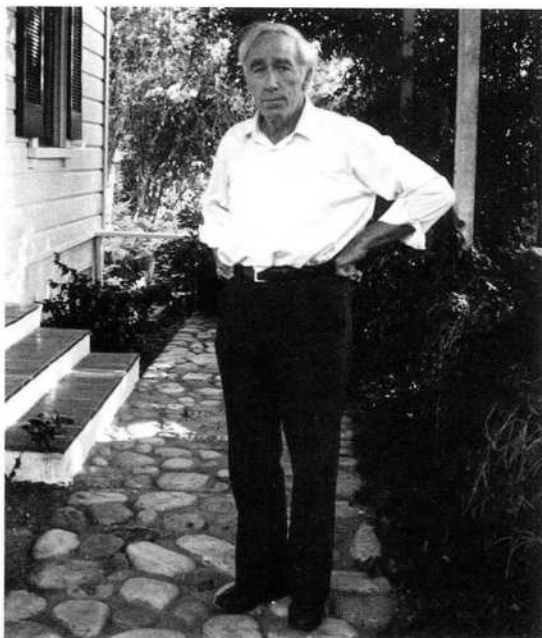
HISTORIA, TIARA E SVILUP DILS PIEVELS DELLA CALIFORNIA I

da **Robert Billigmeier**, Santa Barbara, ed **Alfons Maissen**, Cuera. Gievgia, ils 15 d'october 1981, dallas 09.05–09.35 h: **Emissiun**. Gliendisgis, ils 19 d'october 1981, dallas 09.05–09.35 h: **Repetiziun**

HISTORIA, TIARA E SVILUP DILS PIEVELS DELLA CALIFORNIA II

da **Robert Billigmeier**, Santa Barbara, ed **Alfons Maissen**, Cuera. Gievgia, ils 29 d'october 1981, dallas 09.05–09.35 h: **Emissiun**. Gliendisgis, ils 2 de november 1981, dallas 09.05–09.35 h: **Repetiziun**

Dalla California alla Svizra

Professor dr. Robert Billigmeier ha collaborau a quest Radioscola sur la California cun ina voluminusa contribuziun. El ei professor all'Universitad de California, sesents a *Santa Barbara*. Ses studis e sia instrucziun all'Universitad cumpeglian la historia europeica e la sociologia. Intensivas ein sias lavurs e stentas en connex cun las minoritads en sia tiara. Quella practica po haver animau el de s'occupar culs problems dils Romontschs. La tradiziun de sia derivonza ei adina vegnida dada vinavon en famiglia, ton che prof. Billigmeier enconuscheva il Grischun gitg avon che far siu emprems viadi 1959 en Svizra. Secasaus a Laax frequentan lu ils treis affons las scolas romontschas de quei liug. Era ses biadis a Los Angeles, che van aunc buc a scola, ein gia stai el Grischun avon enzacons onns. Ed ei vegn dau adatg ch'era els restien allerts en lur impressiuns grischunas.

Entas speciala urbida ha Billigmeier saviu scriver sia dissertaziun all'Universitad de Stanford sur la historia dil romontsch. Quella lavur ei stada pugn de partenza per sia ovra magistrala comparida 1979: *A Crisis in Swiss Pluralism* (Il Romontsch e sias relaziuns culs Svizzers de lungatg tudestg e talian ella perspectiva d'in millenni). *Professor Robert Henry Billigmeier* pren la Svizra per exempel per il viver enzemen de plirs pievels, lungatgs e culturas, e quei senza che mintgina dellas parts piardi sia atgna fatscha. Denton, quei ch'ei vegniu scaffiu tras tschenteners ei oz en prighel, cunzun partenent las culturas pintgas. Sche la Svizra vul vegnir prida per seriusa, sto ella anflar ina via che pertgira e schurmegia ils fleivels e pigns. Las culturas pintgas san esser de gronda impurtonza per il manteniment della entira tiara.

Prof. Billigmeier, versau sociolog, s'occupe-scha en sia tiara quasi sur sias forzas culla situaziun beinduras precara dellas minoritads, era dils Ners. El enconuscha las mendas de quellas parts ch'engrevieschan l'integraziun. Nies professor enconuscha probabel era las mendas dils Romontschs, mo sa che de vegnir cul marti grond, fuss psicologicamein falliu. Nus sperein che sia ovra de 450 paginas vegni transladata en tudestg ed aschia accessibla a nus tuts.

Las duas emissiuns tschintschadas sur la CALIFORNIA entran buc zun fetg ella structura della tiara, ei setracta plitost d'impressiuns che il sutsignau ha survegniu sin numerus viadis cun prof. Billigmeier da sum tocca dem la California, silsuenter cun prof. Augustin Maissen en Carolina dil Nord, en Virginia ed a Washington.

Il cudischi Radioscola perencunter segida cun maletgs e cartografia. La lavur introductiva da prof. Billigmeier dat in'interessanta e beinvegnida survesta della problematica che ardenta e murtira in pievel d'in maisudiu svilup.

Alfons Maissen

La California: Il pievel e la cultura

da Robert Billigmeier, Santa Barbara, California

Il *Stats Uni dell'America* sestendan sur varga 4500 km a travers il vast continent dell'America dil Nord, dallas rivas dil Atlantic allas rivas dil Pacific. Treis gronds stats, *Washington*, *Oregon* e la *California* stattan alla periferia occidentala dil continent. *Washington* occupescha il territori il pli el nord, essend quel gest giusut ils confins della provincia de British Columbia en *Canada*. La *California* stat el sid d'*Oregon* ed el nord dils confins della *Baja California* en Mexico. La costa de quels treis stats sestenda varga 2000 km, da Canada el nord entochen Mexico el sid. Egl ost della *California* sesanflan ils stats de *Nevada* ed *Arizona*. Cun excepziun de Texas ed Alaska ei la *California* il pli grond stat ella republica americana, pli che diesch gadas pli gronda che la Svizra, havend ina surfatscha de varga 411 000 km².

Perliung la *California* sestenda ina seria de cadeinas de muntognas dal nord al sid parallel al Pacific e buca lunsch naven dallas rivas della mar. Las cadeinas vegnan numnadas cul num general de «Muntognas Costalas» (Coast Range). El nord della *California* havein nus numerusas cadeinas culs nums specifics sco per exempel, las Muntognas *Salmon*, *Siskiyou* e *Trinity*. Al sid de *San Francisco* sesanflan las Muntognas *Santa Lucia* e *San Rafael*.

Las Muntognas Costalas varieschan en altezza, per gronda part denter 700 e 2500 meters sur las rivas proximas dil Pacific. Denter las cadeinas dat ei biaras pintgas valladas, savens bialas, cun uals e flums, uauls e lags. Al nord de *San Francisco* stattan bialas e fritgeivlas valladas sco las *Vals de Sonoma*, *Napa* e de *Santa Rosa*: e leu anflan ins la deletgeivla cuntrada dil *Flum Russ* (Russian River), dils Flums *Eel* (langusta), *Klamath* ed auters. En quella regiun sesanflan ils uauls gronds dellas *Plontas Cotschnas* (Redwood Trees) de renum mundial. Enquolina de quellas plontas de bellezza creschan ad ina altezza de magari 100 meters. Entginas dateschan dal temps d'avon la naschientscha de Cristus. Stend quellas plontas agradi encunter tschiel en lur selvas, dattan ellas als aspectaturs in'impressiun grondiusa d'ina catedrala gotica naturala tschentada viaden ella gronda natira.

Denter *San Francisco* e *Los Angeles* che stat pli el sid della *California*, sesanflan las Valladas dils Flums de *Salinas*, ina vallada de gronda fritgeivladad ed era autras sco las Valladas de *Santa Maria*, *Santa Ynez* e *Ventura*.

La gronda cadeina della *Sierra Nevada* formescha il fil dil dies dorsal della *California* perliung ils cunfins orientals denter *California* e *Nevada*. La *Sierra Nevada* ei ina continuaziun dellas muntognas d'*Oregon*, della Cadeina della *Cascade* (The Cascades). Ils pézs, las cadeinas dellas Muntognas Costalas e della *Sierra Nevada* s'unneschan el nord ed era el sid cun las cadeinas transversas sco per ex. la Muntogna de *Tehachapi* el sid. Denter las cadeinas stat la liunga e largia *Vallada Centrala* (Central Valley) della *California*. Quella Vallada s'estenda 750 km cun ina ladezia alla media de varga 65 km. Dus gronds flums flessegian tras la Vallada Centrala. Il Flum *Sacramento* cuora dallas muntognas dil nord viers la *Baya de San Francisco* ed alla fin tras in'avertura en las Muntognas Costalas. Il Flum *San Joaquin* percuora las Muntognas de *Tehachapi* ed alla *Baya de San Francisco* ed allura tras la *Porta ded Aur* (the Golden Gate) el Pacific. Quellas valladas fluvialas, planivas e schetgas, produceschan grondas quantitats d'apricosas, de persics, ulivas, nuschs, ris e vins de tuttas sorts. Quella regiun ei forsa la pli fritgeivla ella *America* dil nord. Igl ei ils flums della *Sierra Nevada* che provedan auas en abundanza per schuar e per far crescher verduras e fretgs.

Geograficamein ei la *California* ina tiara de fermes contrasts: uals e flums, desiarts e glatschers, lags alpins e lags en desiarts, veglias muntognas vulcanas, valladas de tuttas dimensiuns, cavorgias e planiras. Il *Mount Whitney* (4418 meters) ei il pli ault pèz els *Stats Uni* (cun l'excepziun d'*Alaska*): e nota bene, buca lunsch dal *Mount Whitney* stat il punct il pli bass della *America*, quei ei la *Vallada della Mort* (Death Valley), 85 meters sut il livel della mar. Ina depressiun, il *Lag Salton* (the Salton Sea) sper il Desiert de *Colorado* schai 70 meters sut il livel della mar.

Il clima

Il clima de California ei migeivels ellas regiuns ferm habitadas. Ei dat duas stagiuns; la stad fa ei cauld ed ei schetg, gl'unviern sei pli frestg, e cun plievgia. L'aria en general ei relativamein schetga cun suffels migeivels neu dalla mar. Ellas regiuns costalas ei il clima specialmein migeivels e senza gronda variasiun meinsila. En biars loghens dat ei tochen 200 dis suleglivi ad onn, ed entgins loghens han schizun 250. La temperatura media meinsila ei 18 °C a *Los Angeles* e 14 °C a *San Francisco*.

Ins anfla denton grondas differenzas de temperatura, en biars loghens era numerus subclimas. Egl interior dat ei la stad grondas caliras

e gl'unviern ferdaglias. Grondas differenzas existan era arisguard la plievgia; la plievgia ella regiun dil nordvest ei normalmein de varga 4420 mm, las regiuns dils desiarts perencunter ein quasi senza plievgia. Ils desiarts ein caracterisai dad in terren cun colurs brigliantas, cun pouca vegetaziun. La temperatura della stad en quellas regiuns ei semeglionta a quella della Sahara. Perencunter ei la temperatura sin ils pézs della Sierra Nevada semeglionta a quella della regiun arctica.

Ellas regiuns costalas ei il clima schi emperneivels ch'ins astga dir ch'el constitueschi la pli gronda resursa naturala della California.

Popolaziun

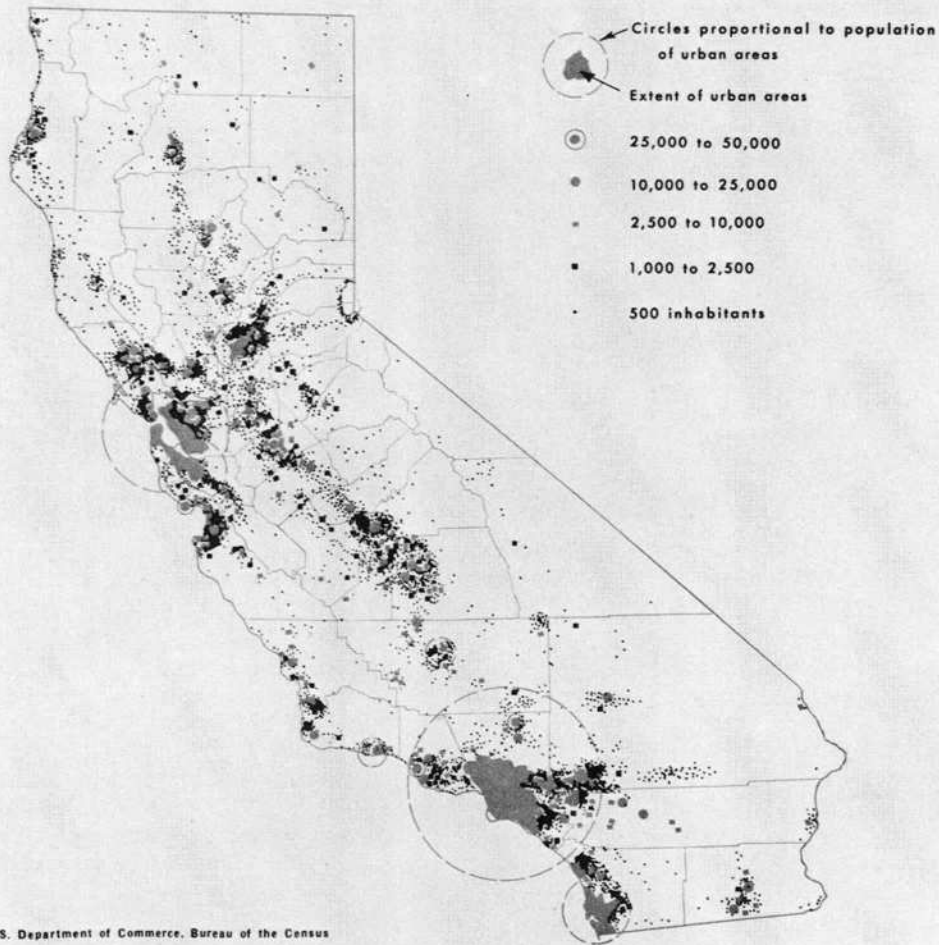
Tenor la dumbraziun de 1980 dat ei ella California 23 668 600 habitonts. Havend surpassau il stat New York en popolaziun ei la California oz il pli grond stat della USA. En California ei quei fatg per biars in motiv de pulit quet e luschezia. Mo il tschaffen de quella carschientscha e l'idea che grondezia e diember significheschien mo progress, ein dapresent buca ual schi gronds. Gl'interess ed il quitau per la qualitat de veta e l'impurtonta protecciun digl ambient natural d'avanter pli e pli fermes. Biaras communitads vulan controllar la carschen de lur popolaziun. La popolaziun ei concentrada fetg en certas regiuns, per la gronda part perliung la costa maritima: (1) la regiun de *San Francisco* (il marcau sez cun 679 000) ed allura *Oakland*, *Berkeley*, *San José* ed autras communitads alla periferia della Baya cun 4 325 000 habitonts ensemen. (2) *Los Angeles* (il marcau sez cun 2 916 000), ensemen cun siu contuorn 9 409 000 habitonts. (3) El sid della California sesanfla la regiun de *San Diego* cun

1 862 000 habitonts. (4) La regiun de *Sacramento* e *Stockton* ella Vallada Centrala cun 1 131 000 habitonts; ei dat cheu aunc auters centers impurtonts ella Vallada Centrala sco per exempel la regiun de *Fresno* (515 000) e de *Kern County* (403 000 habitonts).

La popolaziun de California ei fetg heterogena. Glied che vegn neutier da tuttas parts dils Stats Uni. Biars auters ein vegni directamein da tiaras dell'Europa e dell'Asia – specialmein dalla China, dal Japan, dalla Korea e dal Vietnam, ed era dall'America Latina, specialmein da *Mexico*. En general denton stat la popolaziun della California buc en grond contrast culla situaziun populistica d'autras regiuns urbanas americanas. Negins auters stats dell'America denton che possedan ina tal vasta proporziun de popolaziun sesenta els marcaus, e tuttina dat ei en negins auters stats tons products agricols sco ella California!

CALIFORNIA POPULATION - 1964

Figure 1 POPULATION DISTRIBUTION IN CALIFORNIA, 1960

California e sia populaziun. Nus vesein dalla grondezia dils tscherchels l'intensidad de certas cuntradas della costa maritima. Dil tut el sid *San Diego*, 820 000 e culla regiun 1 400 000 habitonts. *Los Angeles*, marcau e cuntrada, entuorn 9 milliuns. El nord *San Francisco*, marcau e contuorn, varga 3 milliuns habitonts. El nord dil tut ils habitonts entuorn *Eureka*. Era perliung la *Val centrala*, egl intern, dat ei concentrasiun pli grondas de populaziun. Las cefras de populaziun en questa legenda corrispundan circa alla situaziun ded oz, 1981.

SANTA BARBARA che schai perliung la stretga costa della mar cun vesta encunter sid e sin 3 inslas. Spert sesaulza la collina epi la Cadeina de muntogna de *Santa Ynez* (Sontga Agnesa). Ils *Lags de staup* ein veseivels en lur fuormas neraz sco drags u siarps. Quels sesanflan già sin tschella vart dell'emprema cadeina.

Ils temps prehistorics

Historiografs ed archeologs san mo far diever de restrenschidas cattadas ed informaziun sur della prehistoria e historia dils pievels indians en California. Excavaziuns a *Agoura* e *Mugu* han fatg vegnir alla glisch rests de skelets humans d'avon 6 000 e 7 000 onns. Novas excavaziuns savessen procurar per megliera informaziun scientifica. Gruppas d'Indians e ded Esquimos dell'America dil nord sedifferenzieschan fermamein ina da l'autra en lur caracteristicas culturalas e fisicalas. Antropologs denton creian che

tuttas quellas gruppas seigien vegnidas ell'America dalla Sibiria avon biars mellis onns.

Avon ch'ils Spagnols fetschien lur habitadis ella California, pressapau all'entschatta dil 19avel tschentaner, dumbrava la populaziun d'Indians ella regiun che constituescha oz la California, denter 130 000 a 275 000 u forsa aunc de pli (tenor differents experts). Entgins creian che la spessadad della populaziun indiana eri en quella regiun pli gronda che quella dellas pli biaras parts e regiuns dell'America dil nord, mo

bia pli pintga che quella dils *Aztecs*, *Mayas*, *Incas* ed autras ell'America centrala u dil sid.

Essend che la California ei caracterisada d'ina gronda diversitad geografica, san ins supponer che las gruppas (tribes, sub-tribes) seigien stadas bein differenziadas en lur lungatgs, culturas ed instituziuns socialas. Entuorn 21 divisiuns linguisticas existevan da lezzas uras cun circa 135 lungatgs.

Per gronda part avdavan ils Indians en gruppas fetg pintgas per liung la costa; ellas regiuns interiuras denton, damaneivel dils flums e lags, en valladas ed uauls, era en desiarts, habitavan per exempel ils Indians *Mohave* e *Yuma* el Desiert de Colorado. Per gronda part avdavan els en communitads pli pintgas, semipermanentas: en entginas regiuns en casas semplas de lenn ed en autras en tegias de cagliom u bostga. Savens possedeavan las pintgas gruppas in vitg central per celebrar ensemen lur diversas isonzas specialas.

Ils geniturs cumpartgevan instrucziun als affons ellas tradiziuns ed ella historia cun recitaziuns orales de tuttas sorts bein elaboradas. Els havevan ina litteratura orala de historias e poe-

sias ed era creau illustraziuns en petroglifs. Forssa lur principal art era la fabricaziun de bials canasters. Las cuminonzas d'Indians han buca adina fatg buna impressiun sils emprems Europès ella California. Europès che ein vegni en California tras Mexico ein seconfruntai cheu cun culturas bia meins elaboradas che quellas ch'els vevan cattaù tier ils Mayas ed Aztecs.

Cura che *Isaac Iselin* de Basilea/New York ei arrivaus culla Barca Maryland alla costa de California la primavera 1807, han las condiziuns de veta dils Indians fatg l'impressiun de paupradad, malpropertad, d'ina situaziun ordvart desorganizada.

Tschentaners alla liunga han las expediziuns vegnidas dall'Europa fatg pintga feda dils Indians, de lur cultura e de lur viver. Cull'arrivada dellas colonias spagnolas ella California, els davos onns dil 18avel tschentaner, ein grondas difficultads entradas, sesviluppai grevs conflicts per ils Indians. Il diember dils Indians ei sesminuius considerablamein cun mintga decenni. Las veglias structures della populaziun ein idas en scalgias e consequentamein ein paucs rests de lur tradiziuns e civilisaziun survivi.

L'exploraziun e conquista della California

Suenter las scopertas dil Mund niev entras Columbus, ha il reginavel de Spagna dau il grond impuls alla circumnavigaziun dellas Americas dil nord e dil sid, cun gagliards navigaturs sut las ordras dils retgs spagnols. Entras quella scoperta ha il reginavel spagnol saviu fundar in imperi vast cun rihezias senza mied e mesiras ellas inslas dil *Caribe* (Antilles), en *Mexico*, *Peru*, *Chile*, *Rio della Plata* ed autras regiuns dellas Americas. Essend la California da gliez temps ina regiun senza vestas enconuscentas de mineralias sco aur ed argien, eis ella stada ina tiara d'attracziun mo limitada, lunsch alla periferia digl imperi spagnol.

Tenor la tradiziun historica ein ils emprems Europès che han visitau la costa de California stai quels sut il commando de capitani *Juan Rodríguez Cabrillo*, in marinar portughes en survetsch spagnol. Cabrillo ha fatg exploraziuns per liung la costa de Mexico e della California, ed ha

anflau la *Baya de San Diego* il settember 1542 ed allura autras parts geograficas della costa. El e siu successur, *Bartolomé Ferrelo* han entupau leu ils Indians, amicabels, mo memia paupers per saver stimular ils spagnols a grond interess d'interpreter exploraziuns pli intensivass u extensivas.

Sir Francis Drake, il capitani engles della nav «The Golden Hind», ha explorau la costa della California igl onn 1579 e dat lu a quella tiara il num «Nova Albion», en num dil retg d'Engeltiara. Ina generaziun pli tard ha il commerciant spagnol, *Sebastian Vizcaino* explorau quella costa igl onn 1602 e silsuenter dau al vice-retg de Mexico rapports positivs sur dellas potenzialitads per in port de mar a *Monterey*. Mo in niev vice-retg ha anflau pauc interess per quei plan. Aschia resta la California adina puspei alla periferia d'interess dellas autoritads imperialas u de singuls, adina puspei mo caussa intermittenta.

La perioda de colonisaziun spagnola

La Missiun de Santa Barbara, fundada dals paders franciscans 1786. Ina part ei museum; baselgia ed autras parts administreschan paders. Igl ei ina dellas bialas ed impurtontas denter las 21 Missiuns, baghegiadas el 18. tschentaner perliung la costa della California de 1100 km lunghezia.

Pli tard el 18avel tschentaner semida la politica imperiala della Spagna. Novas expediziuns en quella regiun han entschiet a far vegnir enconuschenta quella costa. Impurtonts exploraturs ein stai quella ga il capitani *Caspar de Portolá* ed ils Paders franciscans *Junípero Serra*, *Juan Manuel de Ayala*, *Juan Francisco de Bodega* ed auters. Mo ils problems restan era per quels investigaturs: difficultads de communicaziun cun regiuns imperialas gia pli sviluppidas, la munconza era de provisiuns per far pusseivel transports egl interior. Puspei se presenta la damonda: bandunar ni sviluppar la colonia. La pussenta forza de *Pader Serra* ha luvrau en favur il svilup. Il Pader Serra ed auters franciscans han entschiet a fundar in sistem de 21 missiuns da *San Diego* el sid

tochen *San Rafael* e *Sonoma* el nord de San Francisco. Mintgina dellas missiuns ei erigida en distanza d'in di de viadi. Duront in'entira generaziun ein quellas missiuns fluridas. Entras donaziuns de vasts terrens davart la regenza spagnola, han ils franciscans saviu introducir fretgs ord autras tiaras sco oranschas, verduras, vin, vacas e cavals. Els han dau als Indians instrucziun religiosa, fatg emprender els il lungatg spagnol ed introduciu l'agricultura. Biars Indians avdavan en vitgs damaneivel dellas missiuns. Per part era l'influenza dils Franciscans sils Indians nizeivla e fritgeivla, mo ils Franciscans purtavan ad els restricziuns de libertad e prighels culturali. Cun caschun han ils Indians revoltau encunter las missiuns; quei ei stau il cass igl onn 1824 a *Santa Barbara*: la schuldada ha lu purtau ils Indians revoltonts cun forza anavos alla missiun.

La pli renomada punt de San Francisco, *La Golden Gate Bridge* che meina ils autos en retschas vi el nord, a *Sausalito*, *Tiburon*, *San Rafael*, *Santa Rosa* e viers il nord. Las petgas della punt ein 227 m aultas.

La Baia de San Francisco. – Il marcau de medem num schai sil davos toc della Península, part veseivla el miez dil maletg, seniestier viado encunter il Pacific. Bein veseivla ei l'extrada della Baia viado ella mar. Sur quella Porta ded aur ei la *Golden Gate Bridge* vegnida costruïda, che ligia il sid cul nord. Mira la punt alla pagina 8. – Ella part davon dil maletg vesan ins bein la structura della muntogna costala. Entuorn la Baia de San Francisco ein vegni baghegiai biars impurtonts marcaus sco per ex.: *Oakland, Berkley, Richmond, San Mateo* e pli el sid *San Jose*.

La California sco provincia periferia de Mexico

Ella medema perioda ha la regenza imperiala stabilii ella regiun costala *Presidios* u pigns *Camps militars*. Suerter las missiuns ed ils presidios ei entrada la tiarza activitad coloniala, quella de formar *comunidades*. Entginas famiglias survegnan dalla regenza grondas proprietads de fons u *ranchos* per realisar la *tratga de biestga*. L'uiara d'indipendenza dil pievel mexican encounter la Spagna denter 1808 e 1821 representa ina perioda de grondas difficultads per il Mexico, ferton che la California ha de registrar negins disturbis gronds. Ella perioda suandonta denton ei la veta politica daventada turbulenta ella California cun conflicts exalterai denter famiglias e regions.

Las Missiuns dils Franciscans, cun lur gron-

das possessiuns de fons e cun lur luvriers indians, han giu formau per decennis il center d'agricultura e d'industria ella California. La rolla dominonta de quellas comunidades teocraticas ella veta economica della California ei lu ida alla fin cun la secularisaziun entras la Regenza de Mexico. Las grondas possessiuns de fons de quellas instituziuns religiusas ein lu vegnidas repartidas dalla Regenza sco *ranchos* allas famiglias impurtontas denter ils «*Californios*.» Quei pass ha dau ina stimulaziun al svilup dell'economia. La veta dils *rancheros* era allura emperneivla; els eglis d'ina generaziun de pli tard ei quei stau ina cuorta perioda romantica della historia della California. Quella veta pastorala ei bein gleiti stada semidada.

Ils americans ed ils rancheros

Igl export de seiv entras navs americanas ei vegnius pli e pli gronds. Pials de ludras (sea otters) ein vegnidas exportadas els Stats Uni ed era per leu tgirs de vacca en grondas quantitats, per l'industria de calzers els stats digl ost els Stats Uni. Quei commerci ha dacheudenvi entschiet a dominar la veta economica della California.

Biars marcadonts americans arrivau ussa ella California sin bastiments commercials, specialmein da *New York* e *Boston*. L'attracziun era ferma. Entgins de quels marcadonts americans ein lu restai permanentamein els marcaus pigns della California cura ch'els ein stai daventai umens prominents, umens sco *Alfred Robinson*, *Abel Stearns*, *Thomas Larkin*, *W.E.P. Hartnell*, *John Chapman* ed ils svizzer *Johann August Sutter*. Enzacons han maridau feglias dellas famiglias spagnolas *Ortega*, *de la Guerra*, *Carrillo*, *Bandini*, *Cota* ed autras. Pli e pli s'orientava l'economia ussa viers els Stats Uni ed adina pli immigrants che vegnevan, igl emprem en basti-

ments, mo pli tard sin rutas transcontinentalas fetg difficultusas. Quellas influenzas economicas e demograficas americanas han fatg pegliar tema plaun a plaun la Regenza mexicana per siu territori periferia della California.

Ils 14 de zercladur 1846 ha ina gruppa de residents americans ella California declarau a *Sonoma* l'indipendenza della California, cull'intenziun de sedeliberar dallas veglias ligionzas dil Mexico. Igl officier naval *Commodore Sloat* declara il fenadur 1846 *Monterey* per capitala della California e che quella tiara seigi ussa ina part dils Stats Uni. Da quei temps furiava l'uiara denter ils Stats Uni ed il Mexico, ed alla fin de quell'uiara ha la Regenza de Mexico cedi u *Guadalupe Hidalgo*, per la summa de 15 000 000 dollars, ina vasta part de siu territori, pli tard schizun ils entirs stats de *New Mexico*, *Arizona*, *Texas*, *Colorado*, *Utah*, *Nevada* e *California*. Il Congress u Assamblea nazionala ha lu acceptau 1850 la California ell'Uniun americana.

Tiara desiarta e muntagnusa. Egl intern della California sesanflan per gronda part aulta muntogna e vasts desiarts. Parts fan pareta fantastica cun lur colurs, la muntogna scavazzada. Cunzun La Val della Mòrt (Death Valley), ina depressiun, che seprenta en colurs, umbrivas e clarezias fantasticas.

Igl aur en California e «La febra digl aur»

Igl aur ei vegnius discuvretgs ils 24 de schaner 1848 ella gronda possessiun de funs a Sacramento che *Johann August Sutter* possedeva ed aveva numnau la «*Nova Helvetia*.» Siu emploiau, *James Wilson Marshall*, ha in bi gi anflau impurtonts fastitgs ded aur sper ina resgia nova ch'el baghegiava da gliez temps allas rivas digl *American River* ella *Sierra Nevada*. Quella scoperta ha caschunau ina gronda excitaziun e malruaus a Sutter: cunzun temeva el, ch'el medem

temps savessi ina gronda inundaziun de glieuds de tuttas sorts entrar en siu territori, intervenend questa cattada, sch'il grond mund vegnessi informaus. Ils Indians havevan adina saviu ch'ei detti aur ella California, mo els demusavan pign interess persuerter. Ils Spagnols e Mexicans havevan fetg grond interess per igl aur, denton eran els seconcentrai ellas regions costalas nua ch'ei deva neginas grondas concentrziuns e cuntenteivlas quantitats ded aur.

La primavera 1848 sederasan spert las novas digl aur a *San Francisco*, *San José* e *Monterey* ed immediat era els marcaus dil sid sco *Santa Barbara*, *Los Angeles* e perfin tochen *San Diego*, lunsch el sid della California. Sco in barschament d'uau ein las novas sederasadas. Massa glied che banduna sias farmas, ses uffecis, fatschentas e professiuns per explorar la *Sierra Nevada*, per ir alla tscherca digl aur. Già ils emprems meins suenter quella nova ein mellis daventai furius tscherca-minas d'aur. Ils resul-

tats eran savens grotescs. Las cattadas d'aur adina pli extensivas han dau alas allas novitads ed alla fama che sederasavan spert tras ils Stats Uni e silsueuter, fagend la currella tras igl entir mund. El *Grischun* perfin la Gasetta Grischuna dils 22 de november 1848 che dat cuortas notizias dellas scopertas d'aur ella California. El nr. dils 27 de schaner 1849 publichescha la Gasetta Grischuna puspei in artechel impurtont plein agitaziun, ed era en biaras autras tiaras ein talas novas arrivadas.

Ils immigrants digl onn 1848

La gronda immigraziun digl onn 1849 carscheva ad in crescher, meins per meins. Ils de '49 (the Forty-Niners) vegnevan ella California da treis rutas principalas: 1) per mar entuorn il *Cap Tgiern* (Cape Horn) a *San Francisco*, 2) per mar a *Panama* e tras la penisula, per allura arrivar danovamein per mar a *San Francisco*, 3) la ruta stentusa transcontinentala allas minas, prendend las «navs dellas planiras» (prairie schooners/covered wagons), carpiens cuvretgs, singuls ni en entiras caravanas. Bunamein 40 000 ein vegni quei onn ella nova cuntrada: purs, schuldaus, plevons, schurnalists, miedis, rubadurs, scolasts, pitaunas, vagabunds e marca-donts, umens sempels ed umens rehs sco per exempel il renumau commerciant *Heinrich Schliemann*, pli tard scuvider de *Troia*. Buca tuts ein i ellas minas. Biars ein restai a *San Francisco* e *Sacramento* che ein spert daventai impurtonts centers de proviantaziun, d'uauffens ed indrezs, instruments e survetschs professiunals.

Per entgins immigrants han las minas purtau gronda rihezia, specialmein igl emprem. Rihezias anetgas svaneschan savens spert. La veta dils tscherca-minas era dira. Biars luvraivan memia furiusamein e senza magliar endretg. Ils de '49 vevan per la pli gronda part buca temps de fabricar normalas habitaziuns, anzi possedeivan mo paupras baraccas che purschevan ad els mo pintga protecziun. En entginas regiuns ein lu cul temps vitgs de tendas setransformai en vitgs e marcaus pli stabels cun stizuns, bars, taunas de giug, bordels, teaters, bancas e perfin cun baselgias e scolas e gasettas. Grondas irritaziuns, speronzas e siemis senza fin! La populaziun dils camps era fetg mischedada. Conflicts denter nazionalitads: Americans, Mexicans, Indians, Chines, Franzos, Chilens, Irlandes, mo era denter individis de quellas medemas gruppas pruvevan ellas minas. Siemis de rihezias, l'engurdientscha, la scuidonza, la tema, il plascher d'a-

venturas existevan in sper l'auter. Sper quels che vevan la cletga d'anflar ina certa rihezia, stevan tschiens e tschiens che gudignavan pauc pli che \$ 2 u \$ 3 per di. Mo il vibrar, la virilitad, la vitalitad han attratg schurnalists e scribents sco *Bret Harte* e *Mark Twain* ella cuntrada ded aur; quels intensiv contacts han stimulau els de scriver entginas de lur meglieras ovras litterarias. E lur ovras han era contribuìu all'atmosfera che regeva els camps.

San Francisco daventa fetg spert il center de commerci, de transport, dellas fatschentas de banca e dellas comunicaziuns – in marcau heterogen cun elements de tuttas naziuns e classas. Ina gasetta en lungatg franzos ei vegnida publicada 1850 igl emprem, e cuort suenter en auters lungatgs, en tudestg, spagnol e chines. Scolas e baselgias ein spert stadas fundadas en quei marcau vigurus e de tempra temeraria. En general han ils marcadonts e banchiers a *San Francisco*, *Sacramento* e *Stockton* gudignau da lezzas uras bia de pli da lur lavurs commercialas che la gronda part dils tscherca-minas!

La *Regenza della California* ei spert stada stabilida. L'assemblea costituente ha formulau e redigiu ina eccellente *constituiziun*. Fagend part era members dellas famiglias veglias dils Californios, sco per exempel ils *Carrillos*, ils *de la Guerra* ensemen cun ils Americans da decennis enueu en California, sco *Stearns* e *Larkin* ed era auters immigrants arrivai pli recentamein. Ils *tschentaments* eran bein concepì, mo la qualitat ed il nivo dellas activitads politicalas dils decennis suandonts eran beinduras nuotatonmeins daventadas pauc legrevilas. Sforzs dils singuls e dellas gruppas per dumignar la structura politica eran bia gadas fetg intensivadas en quei niev stat. Da tuttas sorts conflicts flurevan per acquistar avantatgs economics e politicals. Duront ils onns 1860 eran quels embrugls per part secavistrai viaden ell'Uiara Civila dils Stats Uni.

Casa Cumin, Casament de dertgira districtuala de Santa Barbara (Santa Barbara County Courthouse). Baghegiaus en stil de Palast spagnol. Igl ei in dils edificis ils pli frequentai da jasters. La tuor porscha ina grondiusa vesta sin tuttas varts. De remarcar entginas bialas stanzas e salas de dertgira etc. – (Woody Gillette, photo).

La giusta ellas minas

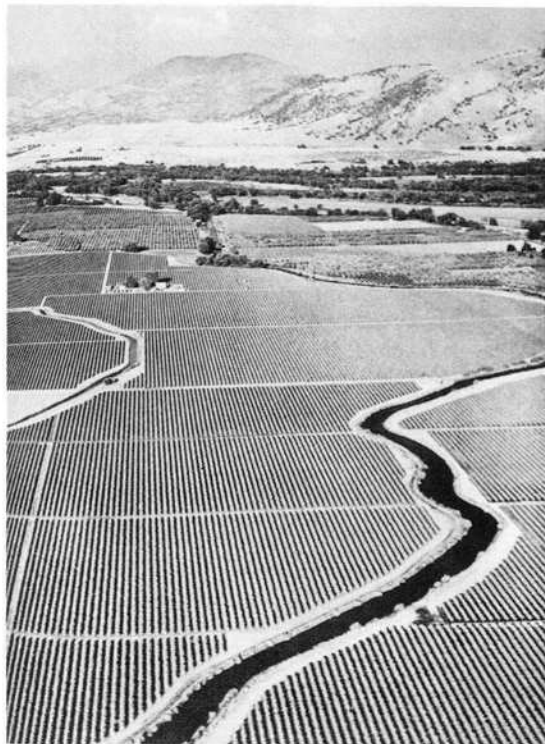
Avon l'annexiun della California entras ils Americans, ha la Regenza mexicana funzionau per gronda part ella regiun costala. La nova Regenza americana en California veva ussa la obligaziun de crear immediat ina nova structura politica ed administrativa per ina populaziun bia pli numerosa e derasada che antruras. La transiziun ei secomplenida forsa pli tgunsch els vers vitgs e marcaus ch'els territoris isolai sco per exempel els camps de minas. Leu eran ils aspects d'administraziun de dretg savens mendus ed ils proceders de giusta fleivels e rubiestis, quei cunzun ils emprems onns. Els camps de minas fuvan ils tscherca-aur de quella perioda sederasai aschi spert ch'ei fuva grev per la Regenza de funzionar cun la medema spertezza. Las dertgiras ed autoritads giudicialas per exempel eran savens lunsch naven dals novs habitadis. De proteger ils dretgs dil terren de minas era ina necessitad fundamentala permanenta per ils tscherca-minas. E per contonscher quella finamira ein els s'organisai sez per segirar lur veta e lur proprietad. De condemnar ils culponis alla fuortga era in verdict fetg popular denter ils tscherca-minas. Quels verdicts eran statui entras votaziuns «democraticas» dallas

gruppas u communitads sco giurias nunufficialas. Tals truaments havevan savens sgarscheivlas consequenzas. Aschia regeva beinduras la giusta ruha e brutala perfin a San Francisco, cura che las undas de criminalitad eran daventadas aultas. San Francisco stueva adina puspei retscheiver biars novs immigrants, savens dubius, vera reflamenta da tuttas tiaras mundialas: impetuus, enguords e senza bia respect per il dretg u uorden public. Per consequenza ein autras classas ella populaziun de San Francisco s'organisadas en fuorma d'ina polizia voluntaria. Las gruppas sco per exempel ils Reguladers ed ils Guardians u *Vigilantes* han funcziunau de controlliers encounter la laderaglia, canaglia e las bandas assassinas. Mo las activitads de quella gruppas voluntarias ein silsunter daventadas prigusas per la vera stabilisaziun publica. Ei era fetg grev per in marcau cun aschi daret classas socialas e gruppas etnicas, novas e diversas, d'accomplir l'evoluziun ad ina societad bein regulada e pascheivla. Schegie ch'ins deplorava l'instabilitad, fuvan tuttina biars fascina dalla color multifara e dalla diversitad de veta el marcau de San Francisco.

L'agricultura della California e fabbriche agricole

Adina pli e pli biars farmers han cul temps acquistau lur beins purils neu dallas ranchos; mo la gronda part dellas farmas ein stadas fatgas ord terren virginal, vidavon possessiuns dils Indians nomadics pastorals. Mo ussa, cun las construcziuns de schuar adina pli extensivas dils cundrezs ei la potenzialitad dil terren fertil carschius en moda drammatica. En mo paucs onns han famiglias de purs stabiliu farmas lunsch entuorn en in vast territori, per la gronda part stai avon funs virginals. Ellas valladas dils flums *Sacramento* e *San Joaquin* dat ei ussa spert gronda abundanza de graun, ris, prema, apricosas, persics, ulivas, pera, meila e fatschentas de latg. Pia predominanza de puma, cerealias, nuschs e latgicultura ein de catar sviluppadas era ellas valladas costalas; en omisdus regiuns esistevan baul fatschentas de vin. Immigrants dalla Germania sco *Beringer* e *Krug* ed auters ord l'Italia, la Frontscha, l'Ungaria e la Svizra (Ticino), han entschiet cull'impurtanta cultiva-

Tipicas collinas surtratgas cun plantaziun de vegna, oranschers etc. El funs vasti uauls. Nundumbreivels springers d'aua nutri d'auas de canals, de reservuars cun agid de sistems de canals e bischels.

In exempel ded immens camps de verduras, sco ei dat tons ella *Val centrala*, ella *Val de Salinas* etc. El funs la muntogna enserronta la vasta vallada.

ziun della viticultura ella Vallada de *Napa* e biaras autras. Novs tips d'oranschas provegnentas dal Brasil ein vegni introduci e lur cultivaziun ei d'aventada de gronda impurtonza, era quella dellas citronas, dils limuns, grapefruit ed d'auters fretgs subtropics.

Ina gronda variaziun d'industrias, basada sils products dell'agricultura, sesviluppeschian en loghens sco *San José*. Mulins de graun ein vegni fabricai en biars marcaus. Ils uauls della part nordvestica dil stat de California han adina puspei produciu e provediu la tiara cun products en lenn e quei en abundanza per la populaziun della California ed era per igl export. Flottas de barcas mavan mintga di dals ports de *San Francisco*, *Monterey*, *Eureka* e *San Pedro* e turnavan cun lur raccoltas de pèschs. Quei svilup astg'ins numnar grondius, mo buca schi dramatics sco quel dellas minas d'aur. Denton selamenta in historiograf contemporan la munconza d'in scri-

bent de renum per gliez temps, che vess saviu ed era dui far ina presentaziun litteraria de vaglia della transformaziun effectuada dals farmers pigns e gronds da lezzas uras ella California, sco quei che ina *Willa Cather* ed in *Rolvaag* han fatg pils farmers el *Middle West*. Denton eran ils pioniers tuttavia impressionai della gronda impurtonza de lur tiara fertila per la historia de la veta della republica. Da quei temps havevan els survegni il sentiment che lur intenziuns erien ideals, de tenuta aulta e nobla, e che lur lavor stoppi era daventar impurtonta per igl avegnir.

Auncallura ei quella gronda productivita buca vegnida realisada senza problems e difficultads. La schitgira dils onns 1870 han caschunau ina gronda crisa economica. Cul temps ein ils farmers pigns curdai en ferma concorrenza culs farmers gronds che savevan far diever en abundanza de luvriers inexpensivs neu dalla China e plitard dal Japan. Ils resultats ein savens stai schliats per ils farmers pigns ed aunc pli schliats pils luvriers orientals. Antipatias denter las differentas razzas daventan pli e pli fermas.

Vastas culturas en planiras. Frusts de pliras qualitäts e stadis de plantaziun, seminaziun e cultivaziun. El fons premuntogna che siara en parts de vallada.

Il conflict denter ils alvs ed ils indians

Essend ch'il terren fertil vegneva adina pli scarts ed encuretg, ein ils Indians vegni cattschai gradualmein pli e pli lunsch naven, els pigns reservats isolai ellas muntognas. Quei ei ina episodica de sgarschur ella historia della California; la memoria de quels fatgs inhumans ei viventa e resta penibla era aunc ellas generaziuns presentas e vegnentas. Ils conflicts denter ils Indians e la glieud vegnida neutier pli tard ha adina puspei giu caschunau pintgas uiaras; forsa la pli impurtonta de quellas ei stada l'*Uia* dils *Modocs* igl onn 1873; enten quella han ils

Modocs, sut il menader *Capitani Jack* (num indian Chief Kientepos), urregiau sper il *Pez Shasta* encunter schuldada dell'armada americana. La scribenta, *Helen Hunt Jackson* ha fatg en quei senn in rapport per la regenza cul tetel «In Tschentaner de Zanur» sur dellas condiziuns dils Indians entuorn 1883. Giavischond en quella caussa in effect aunc pli grond, ha ella silsuenter scret in roman «*Ramona*» (1884) che ha giu ina gronda influenza sin la cunschienza e schientscha della naziun.

Las viasfier ed il progress economic

L'expansiun economica ha era giu autras consequenzas. Per tut quellas activitads economicas era fetg impurtont la questiuon dellas comunicaziuns e dil transport egl intern della California, mo era las comunicaziuns denter la California ed auters stats e naziuns. Reits extensivas de straduns e vias ein vegnidas necessarias. Della pli gronda impurtonza era ussa l'integrasiun della California viaden ell'economia dils Stats Uni en general. Ils transports cun navs costalas e transpacificas eran impurtonts, mo

buca sufficients. Las *vias transcontinentalas* per la posta, per passagiers e per transports generals de raubas e victualias eran restadas primitivas e prigulusas. Quella situaziun buca sufficienta muntava in prighel per il svilup ulteriur della economia della California. Quei factum ha mumentau in grond interess per la construcziun d'ina *viasfier transcontinentala*. Sut la direcziun de quater baruns economics della California, *Mark Hopkins*, *Collis P. Huntington*, *Leland Stanford* e *Charles Crocker* ha la *Viasfier Centrala Pacifica*

(Central Pacific Railroad) saviu vegnir baghegiada egl ost de San Francisco tras Sacramento e tras il stat Nevada. Il medem temps ei vegnida baghegiada la *Viafier Union Pacifica* enviers il vest ded *Omaha* ed ils stats centrals. Quellas duas ein colligiadas ina cun l'autra a *Promontory Point*, Utah, 1867. In pèr onns suenter vegn finida ina viafier denter Sacramento e Los Angeles e 1887 concluda ina Viafier Santa Fe ina ruta transcontinentala direct a Los Angeles. Quellas viafier han provocau in sgol economic u «Boom» ella California dil sid.

Interess per la sanadad ell'America u «fitness» daventa per biaras personas ina preoccupaziun els onns 1880. Della persuasiun che en Cali-

fornia dil sid regi in clima ordvart saun, ein mintg'onn mellis e mellis emigrai en quella regiun. Il medem temps crescha la speculaziun de cumpras de terren de baghegiar, e quella regia ferm e crescha ad in crescher, daventond alla fin in fatg absurd e stravagau en sias proporziuns. Biars speculants han piars da quellas uras bia de lur facultads ed i finanzialmein alla malura. Allura han speculants anflau lur interess el svilup dell'industria de petroli. La discuvretga e svilupaziun de mellis fontaunas de petroli ha dau a quell'industria ina fetg gronda impurtonza, cunzun era per ils decennis che suondan ils onns 1890.

La California alla sava dil vegnavel tschentaner

Duront ils 30 e 40 onns avon l'Uiera Mundiala de 1914 ei la veta sociala ed intellectuala semidada profundamein ella California. Las caracteristicas d'ina societad dil «frontier» svaneschan pli e pli. Ils interess intellectuals ed ils moviments socials che eran vegni schi impurtonts ellas autras parts dils Stats Uni, ein lu era secasai en California. San Francisco particularmein ha mantenu sia gronda attracziun per ils intellectuals, artists, scribents e viaggiators: sias tradiziuns vitalas, las activitads en biars roms, il district chines, ses gronds hotels e restaurants franzos, *Nob Hill* cun sias casas pretensiusas dils plutocrats della California, mo oravontut l'existenza permanenta d'in ambient grondius ei de constatar.

Mo anetgamein ei ina crisa succedida, in disletg enorm per *San Francisco*. La damaun beinmarvegl dils 18 d'avrel 1906, ha la fessura de *San Andreas* entschiet a semover ed il marcau ei vegnius surprius e movius d'in *sgarscheivel tiaratriembel*. Entras quel ei ina pipeline de gas schluppada e pegliau fiug, in barschament che sederasa sin tuttas varts. Entuorn 400 personas ein mortas, e 28 000 casas e baghetgs ein vegni destrui dal tiaratriembel e surtut dal fiug raffont.

Pessimists han lu cartiu ch'il marcau vegni mai pli ad esser reconstruius. Mo la reconstrucziun ei spert stada pusseivla ed il marcau de *San Francisco* resta vinavon il center vital e cultural dil stat.

Quei ei era la perioda dil svilup dellas universitads, dils museums d'art e d'istoria naturala e dils instituts de tecnologia. L'*Universitad de California* e *Stanford University* ein vegni funda-

das, ed ellas han purtau renum entras renumai professers clamai da tuttas parts della naziun e della Europa. Gallerias d'art, orchesters sinfonics ein vegni fundai.

Ferms moviments populars ein da quei temps sesviluppai e s'engaschai per ina reforma ella veta politica dil stat. Scribents sco *Frank Norris* en ses romans *The Octopus* (1901) e *The Pit* han battiu encunter il cunfar exagerau d'interess dils privilegiai e specialmein encunter la forza politica della *Viafier Southern Pacific Railroad*. *Jack London* ha scret buca mo historias d'aventuras sco *The Call of the Wild*, mo era ovras sur dellas lutgas denter las classas. *Joaquin Miller*, *Gertrude Atherton* e biars auters ein stai activs sco scribents e poets de renum nazional.

In um che ha giu in'influenza dominonta ei stau *John Muir*, il naturalist d'origin scozes. Arrivond ella California 1868 ha el dau in impuls immens al moviment per promover la natira. Cun auters ensemen ha el fundau il *Sierra Club* che lavura aunc oz per il schurmetg digl ambient.

Duront quels decennis han ils gronds farmers e patrums d'industrias engaschau luvriers chines e japones. La tema dils indigens de lur concorrenza per las plazzas de lavur u per terren ha stimulau l'agitaziun encunter els. La discriminaziun ha priu diversas fuormas, savens catastrofalas. Tonaton han ils chines e japones fatg progress economic, denton mo plaun. Essend extraordinaris en lur diligenza, en lur habilitad cun l'agricultura de verduras, lur spargnusadad ed intelligenza practicala, ein ils japones daventai farmers d'atgnas interpresas.

L'uiara de 1914–1918 ed ils onns 1920

Duront ils onns dell'uiara 1914–1918 entochen la gronda depressiun dils anno 1930, resta la California per part aunc empau alla periferia en sia posiziun nazionala. Mo en quella perioda ha l'industria e l'agricultura fatg in progress considerabel. *Los Angeles* entscheiva ussa a rivalisar *San Francisco* sco center urban. Los Angeles ha puspei enderschiu in «boom» en transacziuns de terren. En quei mument sesanfla la California ell'attenziun publica nazionala pervia d'ina tut altra caussa.

Hollywood ed il film

La giuvna industria dils films ei sesviluppada a Los Angeles cura ch'ils frars *Horsley* ein i 1910 da *Brooklyn* e *New York* a *Los Angeles*. L'industria minura ei carschida spert ed en in decenni ei *Hollywood* daventaus il center d'ina industria de grondas dimensiuns e d'impurtonza mundiala. Denter ils emprems ch'ei i a Hollywood ein stai *David Griffith*, *Mack Sennett*, *Mary Pickford*, *Cecil B. DeMille* e *Charles Chaplin*. L'industria ha purtau buca mo avantatgs economics mo era ina publicitad enorma. Hollywood ei daventaus il center mundial de fantasias. Las interpresas de fabricaziun dils «stars» han attratg biars musiciens, musicists, scribents e componists, denter quels era enzacons de grond renum. Quei factum ha transformau l'atmosfera intellectuala de *Los Angeles*.

La depressiun economica dils onns 1930–1940

Els onns della depressiun economica fuva l'agricultura e l'industria ella California ualti gronda. Fabricas d'aviuns sco *Douglas*, *Lockheed* ed era *North American* ein vegni fundadas el contuorn de Los Angeles.

Mender stev'ei els stats *Oklahoma* e d'*Arkansas* ed era auters dellas *Planiras Grondas* ella Vallada dils Flums *Mississippi* e *Missouri*, curdadas en circumstanzias e situaziuns fetg difficultas e precaras suenter entgins onns de schitgira e cheutras senza raccoltas. Vents fetg fermes suflavan numnadamein nibels de puorla dal schetg e sec terren. Biars mellis dils paupers farmers han lu bandunau lur farmas ella «foppa de puorla» *Dust Bowl* e cun lur vegls autos parti ella direcziun della California plein speranza d'anflar plazzas de lavur ed ina veta pli emperneivla. Mo all'entschatta eran lur dis dirs. *John Steinbeck* che ha scret romans autentics sur dil pievel della California sco *Cannery Row*, *In Dubious Battle*, e *Tortilla Flat* ha fatg ina viventa descripziun dellas tribulaziuns de quels temps, ed en *The Grapes of Wrath* ha el tractau en particular quellas dils migrants dalla «foppa de puorla». Eveniments internaziunals han allura caschunau ina midada positiva ed anetga ella economia della California.

La secunda uiara mundiala

Cun l'entschatta della *Secunda Uiara Mundiala* sedrezza l'attenziun principala della naziun e della California concentradamein als problems della defensiun. L'economia della California ei en quei temps vegnida transformada profundamein. La fatscha della California ei drizzada envers il Pacific, e sia posiziun strategica che gioga ina rolla economica e militara, daventada impurtanta ell'Uiara dil Pacific. Avon la Secunda Uiara Mundiala eran 20 000 emploi occupai

ellas fabricas d'aviun ella California, mo gl'onn 1943 circa 243 000; ellas fabricas de bastiments luvavan 1939 mo 4 000, e quater onns pli tard 283 000. E biaras autras industrias ein duront quels onns d'uiara sesviluppadas en semeglionta moda.

En temps d'uiara ein tut las forzas d'in pievel concentradas ellas activitads, mo al patratg co vegnir a fin cun quei conflict.

Minoritads etnicas duront e suenter l'uiara

In capitel trest ella historia de quella perioda ei la relocaziun della populaziun japanesa els stats *Washington, Oregon, California* ed *Arizona* els schinumai «relocation centers» per ina gronda part dil cuoz dell'Uiara Mundiala 1939–1945. Suenter l'attacca dil Japan encunter *Pearl Harbor* sill'insla *Hawaii* december 1941, crescha capeivlamein la tema de novas attaccas encunter ils Stats Uni perliung il Pacific; ed era latenta ei la tema d'ina subversiun interna dils 110 000 Japanes en quels stats. A *Hawaii* sez denton, nua che la populaziun d'origin japanesa era circa 40 per tschien, ha ei dau negins acts u emprovas de subversiun. In tal grond procent della populaziun vess ins mo saviu scartar cun grondas difficultads e donns economics. Mo suenter l'Uiara ein ils Americans d'origin japanes bein spert puspei vegni integrati ella societad generala e lur forza d'assimilaziun ei ussa pareglionta a quella d'immigrants d'origin europeic. Americans han ussa grond respect ded els. Pia ei la veglia tradiiziun de sentiments antiorientala davart la *California* oz, pon ins dir, morta ora. L'integrasiun planisada dellas famiglias de Vietnam suenter la fin dell'uiara vietnamera indichescha quella midada de patertgar e sentir da vart l'America.

L'integrasiun dils tschiens de mellis migrants ners ed immigrants mexicans ch'ei vegni duront e suenter la Secunda Uiara Mundiala resta per la *California* in problem pli complex che quel dils Japanes e Chines. Ils milliuns Mexicans che entran ella *California* ed en auters stats serecruteschan predominantamein da paupras regiuns purilas. In cert diember entra legalmein, mo biars auters illegalmein. La carschenta surpopulaziun en Mexico cun restrenschildas resursas economicas, augmentescha la tendenza ed il regl d'emigrar els Stats Uni.

L'immigrasiun dallas tiaras de cultura hispanica – *Mexico, Cuba, Puerto Rico* ed auters stats – ei ussa quasi senza controlla efectiva davart las autoritads americanas. Adina pli gronda daventa la part della populaziun ella *California* che deriva da quels origins. Els vegnan per la pli part senza

sufficienta instrucziun, educaziun u preparaziun occupaziunala. Per ordinari anflan els semplas piazzas ell'agricultura ed ell'industria u vegnan savens dependents dals programs statals d'agid social-economic. Acculturaziun ei cheu in fatg pli difficultus pervia della formaziun de *barrios*, q.v.d. de concentraziuns de Mexicans immigrai extensivamein, per sesezzas, ed isoladas dalla maioritad indigena. Lur contact cun Mexico, buca lunsch naven, conserva els en lur cultura tradizionala. Biars giuvens mexicans restan denter duas culturas e fan ni part reala dad ina ni da l'autra part en lur isonzas, lur lungatg, ed en lur sentiments d'identitad nazionala. Violenza giuvnala els *barrios* ei aunc adina in grev problem. Gruppas rivalas lutan vicendeivlamein ina encunter l'autra, tier ils Mexicans. Ins astga dir che l'assimilaziun mondi vinavon mo plaun tier els.

Ils Neghers formeschan oz vasti districts en marcaus sco *Los Angeles, San Francisco, Oakland, Berkeley* ed en biars auters. Ina pintga mo ussa pli e pli gronda classa mesauna s'avonza e cun quei era lur representanza proporzionala en ils divers uffecis. Menaders ners sco il capavel *Thomas Bradley*, burgamaster de *Los Angeles*, dr. *Wilson Riles*, chef dil departament d'educaziun della regenza de *California*, ed auters contribueschan bia ella meglieraziun della posiziun dils Neghers en *California*. Mo ils problems de disoccupaziun, discriminaziun, munglusa educaziun, aulta quota de criminalitad e disorganisaziun personala restan difficults de surventscher en biars marcaus californians.

La manifestaziun engrevionta de generala frustraziun ellas novas colonias urbanas de Neghers en *California*, vegn prida per exempel de disuorden el ghetto de *Watts* a *Los Angeles*, 1965. Quei ei stau in'indicaziun de grevs problems e cass de discriminaziun pertucconta habitaziuns, occupaziuns, scolaziun, la representanza sufficienta ella politica, activitads della polizia. Mo era lur progress ei fatg pli difficultus dallas differenzas en lur valurs e lur cunfar.

Mount Whitney, il pli ault cuolm della Sierra Nevada, – El ei situau e confinaus da vart orientala cugl enconuscent *Sequoia National Park*. Cun sia altezia de 4418 m ei quei cuolm, cun excepziun dell'Alasca, la pli aulta muntogna dell'America. L'emprema ascensiun ha giu liug 1873, ed il Pez vegnius numnaus aschia en honur dil geolog *J.D. Whitney*. Igl ei in paradis per buns viandonts e scalaturs. (Foto: Sequoia National Park, California)

L'economia ed igl ambient

Bia glied veglia vegn d'autras regiuns della America per viver lur davos onns el clima migeivel della California. Cheu han quels ed auters pli giuivens access ad activitads bia pli differenziadas ch'en lur residenzas de pli baul. Ei dat era cheu autras attracziuns! Centers de retschercas e d'industrias tecnologicas, sco per exempel quellas de computers, vegnan concentradas ella regiun de *Palo Alto* e *San Jose* ed era en auters loghens della California; ellas caschunan fermas attracziuns e biaras personas ded auters stats ed autras tiaras che vegnan neutier.

Giuivens de tuttas regiuns ein attratgs dalla vitalitad ellas relaziuns interpersonalas, dal spért d'innovaziun, dalla toleranza en differenzas da opiniuns e valetas ed era dalla diversitad dellas activitads socialas. Ella musica, litteratura, en damondas de religiun, egl art e mistregns creativs ei la California in dils pli impurtonts centers dellas novas tendenzas creativas, e nova experimentaziun. Da l'autra vart ei la populaziun pli mobila el semover, las relaziuns denter carstgauns meins formalas, il sentiment pella tradiziun meins fermas e las valurs personalas meins intactas che els Stats Uni en general. Tenor critics recents de quella nova societad californiana ein lur relaziuns socialas senza ferma structura e las relaziuns denter personas carac-

teristicamein pli superficialas che en auters loghens dils Stats Uni. Els argumenteschan che la California hagi pli che la dueivla proporziun en fantasts, fanatics, sturnechels ed extremists. Per part ei quella critica giustificada. En mintga cass ei la California ina mischeida vitala dellas tendenzas positivas e negativas.

Els davos decennis ei la veta politica della California seconcentrada en considerabla mesira als problems derivonts dall'expansiun economica bunamein explosiva. Naturalmein ein las ideas per la sligiazion dils problems ed era las perspectivas politicas fetg variblas. Quei factum scaffescha ina politica viva e recenta, e quei schi bein sin nivo statal sco era local.

Ei dat problems de planisaziun davart l'expansiun industrial e commerciala, e per surpli las questions della definiziun de zonas de baghegiar. Biars observan cun tema ch'ina part impurtonta dil terren il pli fritgeivel, sco per exempel la vallada entuorn San José, ei piarsa entras l'expansiun de fabricas, fatschentas e novs districts d'habitaziuns u suburbs entuorn ils marcaus. La populaziun seconcentrescha els marcaus gronds, mo en biaras parts della California sediminescha la populaziun, specialmein ellas muntognas isoladas.

Biars problems ella California ein semegliants a quels ch'ins anfla sigl entir mund, sco per exempel la necessitad d'ereger novas autostradas (senza la dispogliaziun de beins agricols u districts urbans), meglieras reits dellas vias marcauillas, resolver la munconza lamentabla d'asils decents per la glieud veglia, scolars pli bunas ellas regiuns remotas ruralas ed en 'slums', deposiziun (u forsa la utilisaziun chemicala) de rumians, controlla dil 'smog' (aria impestada) e la canera urbana, impedir il tartignament dellas auas (lags, flums, bayas, e perfin igl ocean).

Las ruttadiras ellas fontaunas ded ieli el funs digl ocean sper *Santa Barbara* han caschunau 1969 in donn enorm per ils utschals, per ils animals de mar, ed era alla plascha per liung la costa. Quei eveniment dramatic, ed auters semegliants, han dau ina gronda forza ed impuls al moviment della *protezzion digl ambient*, e quei en moda pli intelligentia ed efficientia che pli baul. La forza de quella resistenza opponenta crescha e semanifesta ellas activitads fetg diversas de gruppas numerusas en tuttas regiuns della California, quei era en auters stats della naziun americana. Pli e pli vuschs declaran ussa che las resursas en California, ell'entira naziun, gie dil mund entir seigien tuttavia buc inexauriblas. Els manegian era che tut quellas rihezias mondien zacu segiramein da rendiu. En in mund de resursas schi scarsas e limitadas, aschia argumenteschan quels scientists, seigi ei buca pusseivel de mantener in viver u in standard de veta adina pli aults per tut ils pievels e naziuns de quest mund. Els onns entuorn 1970 entscheiva la

glieud ad examinar pli criticamein l'idea schebein tutta construcziun ed invenziun humana e l'expansiun muntien spirontamein progress, e sche il progress e la tecnica seigien veramein inevitablas. Pli e pli vulan gruppas opponer a tuttas midadas ch'ein buca d'avantatg, anzi che caschunan gronds donns alla maioritad della populaziun en vitgs, marcaus e cuntradas. Il marcau *Petaluma*, per exempel, ha fatg in plan official per in'expansiun edificiala fetg limitada e quei per ina perioda de plirs onns. Quei plan ei vegnius contestaus adumbatten avon la dertgira da vart da fatschentas de baghegiar. La via ei aschia stada aviarta per autras communidades che vulan limitar la carschientscha edificiala.

Allura punctueschan biaras persunas ella California che era il «pign» seigi bials, q.v.d. che nus stoppien viver cun limitas materialas e luvrar per ina existenza meins concentrada, senza surfar la vart materialistica. In scribent contemporan ha scret: «La carstgaunadad ha contonschiu il punct culminont en savida e pussanza ed ei ussa arrivada en ina sviulta dialectica nua che la carstgaunadad, sch'ella vul vegnir aunc pli gronda, sto daventar pli pintga.»

Biars Californians han oz acceptau cun luschetia il factum ironic che gest quei stat culla populaziun la pli gronda, historicamein priu della pli massiva expansiun, ei ussa daventaus il menader el moviment per la *protezzion digl ambient* e della *limitaziun dell'expansiun*. La California ei gie adina stada in paradox cun ed en sesezza e per ils auters, ina tiara da contradicziuns *par excellence*.

Svilup rasant de populaziun, gronds surplis de products agricols.

Il caracter dils Californians

Per biars dils habitonts dell'America dil Nord ed era d'autras tiaras, ei la California ina tiara legendara, in iert d'Eden contemporan. Per biars ei la California ina tiara nua ch'ins sa anflar aur, u gudignar dabot grondas facultads, acquistar gronda fortuna, ina regiun cun in clima ideal e bialas vestas. Ella ei situada alla fin dil continent, sias plaschas bugnadas dallas undas dil vast Pacific. Ella ei daventada avon onns la finamira dil moviment de glieud atraviers il continent – la fin dil moviment historic, il schinumau *Westward Movement*, che ha purtau milliuns car-

stgauns atraviers las planiras, sur las munto-gnas, atras gronds desiarts adina pli lunsch viaden en regiuns enviers la sera pacifica. Per milliuns Americans ei la California stada ina tiara ded opportunitad, ina moda e maniera de veta pli emperneivla, per far la biala veta.

Ils stats della costa dil Pacific, *Washington*, *Oregon* e la *California* ein ina part nova dils Stats Uni ella quala la populaziun d'origin europeic ei sestablida bunamein dus tschentaners pli tard che quella part veglia digl ost culs stats *Massachusetts*, *New York*, *Virginia* ed auters.

La populaziun della California ei restada pinta entochen che quei territori ei daventaus in stat igl onn 1850. Enteifer mintga decenni, da 1860 entochen 1960, ei la populaziun della California sedublegiada. In grond crescher continuau. Adina de pli e pli potents beins purils, de pli vacchas e nuorsas, la viticultura, curtgins d'oranschas, citronas, meila, apricosas, avocados, nuschs ed auters fretgs entochen che la California ei daventada il stat american il pli productiv en fatgs agricols. Mo era el sectur industrial ei la California daventada il stat il pli activ e productiv. La valeta della produczion totala della California persula ei pli gronda che quella de tuttas naziuns dil mund cun excepziun della Germania occidentala, l'Uniun sovietica, Japan, la Frantscha e la Gronda Bretagna.

Adina e semper in carschament galoppont! Hollywood, sco center dell'industria de films («la fabrica de siemis») ha dau novas dimensiuns all'attracziun de glieud en California, specialmein per giuvens e giuvnas cun ambiziuns per ina carriera sco «star» de films, per la gloria e fortuna. In tal success han denton mo paucs contonschiu. Mo siemis vivan vinavon!

Durant la depressiun economica dils onns 1930 ein era ell'America mellis purs fugi da lur farmas e da lur beins purils els stats sco Arkansas ed Oklahoma e vegni en California; partend quels da leu, han els purtau enqual de lur paucas e paupras caussas en rauba, vestgadira e mobillas cun els sil viadi enviars la sera. *John Steinbeck* scriva sur della sort de quels migrants en siu cudisch de grond renum *The Grapes of Wrath*. El descriva lur viadi ella California, la tiara de clima migeivel e la tiara de speranza. Mo il cantadur *Woodie Guthrie* deconta en quei medem temps lur experienzas fatgas sin viadi en ina moda realistica:

California ei in iert d'Eden,
In paradìs d'avdar e veser.
Mo ti sas crer quei u buc
Ti vegns ad anflar ella pauc buna
Sche mauncan a Ti ils raps!

California is a garden of Eden,
A paradise to live in or see.
But believe it or not
you won't find it so hot
If you aint got the do-re-mi!

Per quels e per biars auters eran quei ils siemis de prosperidad, denton mo per part vegni realisai. La California ei in reh stat quei ei ver. Ils standards de viver denter in dils pli aults ell'entira America. Mobein maunca era buc la paupradad en bein entginas gruppas, specialmein denter immigrants neuasi dal Mexico ed immigrants ners dallas paupras farmas dils stats americans dil sid.

La California ei ina tiara de gronds contrasts: aultas muntognas, igl immens ocean, lags, flums gronds e vastas valladas, mo era valladas fetg isoladas, regiuns de fritgeivladad mo era gronds desiarts, immens uauls, vasts orts e curtgins, denton era collinas sterilas, regiuns de bellezia e regiuns desoladas.

En tgei senn ei la veta d'in cumin carstgaun autra en California che en auters stats americans? El manifesta in stil de veta ch'ei meins tradizional, ina societad empau pli fluida cun ina certa simpatia per ideas novas, novas modas de patertgar, perfin era bazaritads en tuttas pusseivlas variaziuns, denton era ina tiara cun grondas activitads culturalas, intellectualas, cunzun els marcaus principals. In ferm interess schai ella conservaziun dil contuorn natural, e quei els ravugls de biaras gruppas; il bien e migeivel clima dat la pusseivladad per ils habitonts de restar de pli ch'en autras tiaras ord casa, ora ella natira.

Per ils critics della California, ed ei dat biars de quels, para la societad californiana senza fuorma e structura, memia permissiva, senza grondas retenientschas, memia aviarta als «fads» ed allas ideas bizarras e cunfars differentes. La California resta ina tiara de paradox era per ils Americans. Mo paucas personas restan indifferentas ad ella.

Prof. dr. Robert Billigmeier,
SANTA BARBARA, California.

Carta California. – Ins detti in'egliada da dem tocca sum! *Tijuana* (Tihuana), giudem la costa, ei sin territori mexican. – *San Diego* ei el sid igl'emprems grond marcau della California. Pli el nord: *Los Angeles*, indicaua cun tgietschen. Igl'entir cantuorn, fetg populus, statuescha in impurtont center d'industria della California e dell'America entira. – Da Los Angeles sezeivran viers il nord siado piras vias ded'auto. – Suondan ils marcaus de *Ventura* e *Santa Barbara*, che mira encunter sid, mo arva siu cor plitost encunter il nord. – Bein veseivels silla carta ein: *San Luis Obispo* e *Monterey*, ella Baia de medem num.

Ina posiziun tut speciala posseda *San Francisco* agl'ur della Penisula della Baia de medem num. Impressiun fan era las retschas de marcaus gronds e pigns per costas ed egl'intern della Baia de 60 km lunghezia. – Pli el nord cattan ins *Santa Rosa*, *Fort Bragg*, *Eureka* etc.

Egl'intern, ella *Val Centrala*, sesanflan marcaus sco *Bakersfield*, *Fresno*, *Merced*, *Stockton* e *Sacramento*, la hodierna capitala della California.

La color melna permiez siado marchescha la planira della *Val Centrala*, ils squatschs verds ils differents *Parcs Nazionals*, per part ella *Sierra Nevada*. – Il plaid: *Sierra* ei piazzaus mal sin questa carta. Quella cadeina de muntognas sa buca traversar la *Planira centrala*, mobein percuora da *Sacramento* dretg siado aunc circa 300 km.

I. Quei e tschei sur in viadi ell'America

Da Alfons Maissen, Cuera

PRELIMINARIAS

Far in viadi ell'America ei oz ina trapla, avon in tschentaner in strapaz. Ins legi ils rapports da Romontschs e Grischuns zacu stai en quella tiara. Sch'ei vegn raschunau dalla California van snavurs sur il dies giu.

Legend sur la canzun ed ils usits de Schons essan nus dai sin ina scartira da *Tumasch Dolf*. En quella vegnan raquintadas reminiscenzas d'in vegl um ch'era staus da giuven ella California. La novella ei titulada: *Igl ô Non raquinta da la Meric* (Igl aug Non raquenta dell'America) ed entscheiva: «*Quei ei stau entuorn ils onns 1854. Dapertut mava la currella ch'ins hagi cattau aur ella California, plunas d'aur, ei basegni mo sesbasar e sappi lu prender si ton sco ins veglia. – Gie, sch'ei fuss stau la verda! Mo nus giuvens nars cartevan.*» –

Aschia eis ei forsa iu cun biars, mo paucs che han dau novas de lur stentas. Era oz tschontschan ils turnonts pauc sur quei continent. Perquei eis ei stau il pli perdet ch'ins hagi fatg sez il pass vi en quella tiara dellas emperischuns. Mo era aschia sa ei dar crutschs e cruschs avunda: Il temps a disposiziun ei cuorts, la tiara d'enormas extensiuns. En vesta a talas confruntaziuns ein ins staus leds d'haver survegni claras invitaziuns ed agids fidai da pliras varts.

Dus buns empaladers

E cheu lessen nus presentar dus umens ch'ei stai a mi zun gideivels, interprendend jeu igl atun 1981 in viadi ella California e silsunter, sin via de retuorn priu dimora el stat della Carolina dil Nord.

Avon varga 30 onns veva *Augustin Maissen* fatg il sbargat vi ell'America. Dapresent eis el professor de lungats romans all'Universitad de Carolina dil Nord, el marcau de *Chapel Hill*. Denter auter ha el intercuretg la historia de nos perdavons e Romontschs zacu immigrai ell'America. En scartiras e referats ha el elucidau quels problems, sias retschercas. Las vuschs ed il cant neu dall'America el Radio Romontsch davart nos compatriots vevan fatg 1956 gronda impressiun.

Augustin Maissen ha scret e plidau en referats sur sias retschercas. Era il *Radioscola* ha saviu far nez de ses studis en emissiuns sco per semeglia: *Ils Romontschs ell'America*, 1966, epi 1972 en 5 emissiuns RS, tractond: *Ils Stats Uni dell'America*, e 1977 dus ulteriurs RS cun: *Ils Cowboys americans* ed: *Ils Indians dils Stats Uni dell'America*.

Empau sur dil vargau

Ei secapescha che Augustin Maissen tscherca sin ses viadis era vinavon suenter Romontschs e Grischuns. Perdavons directs eran gia i ell'America avon gleiti 130 onns. Quei fuva enconuscent. *Toni Mudest Maissen*, 1783–1854, meister, resgiader e fundatur dellas interpresas de lenn e construcziuns a *Luorscha* (Val Bregin) ed a *Rabius* en Surselva veva dus fegls, omis-dus de semeglionts talents mistergners. *Sep Mudest*, 1820–1874, architect e promotur dell'industria sursilvana, era in bi gi semess sin viadi per l'America. Leu leva el studegiar las novas metodos de lavur de siu

mistregn. Il frar de *Sep Mudest*, *Gion Battista* (nasciu a *Luorscha* 1826 cul num Giovanni Battista, pli tard: John Baptist) era serendius gia 1854 per stabel a *Toledo* (Ohio) e da 1869 sesents a *Wapakoneta* e leu daventaus 1862 de nazionalitad americana (mira Augustin Maissen en: Schweizerisches Geschlechterbuch, 1965, p. 79–112). Tier quei frar, artisan e scrinari, ha *Sep Mudest* saviu passentar ils onns 1864/65 e far sias experienzas. Il frar american ha giu pagau il viadi al Cadian. Igl ei instructiv d'intervegnir cun contas ideas novas *Sep Mudest* ei turnaus a casa. Bia cultura mistergnera era stada prida zacu d'Europa ell'America. Bia ei denton era vegniu ano en fuorma augmentada, raffinata. En in cudisch sur uauls, anflaus ella Biblioteca dell'Universitad de Santa Barbara stat ei scret che per semeglia il schinumau '*roclabuoras*' (der Kehrha-ken) seigi in'invenziun californiana. Il gigantissim american san ins observar el present RS allas p. 45, 46, 48.

Resuns dalla California

In'otra persuna che ha adina puspei tulanau mei de far ina viseta ad el ed a sia famiglia a *Santa Barbara* ei stau nies amtg *Robert Billigmeier*, professor all'Universitad de California. El e sia famiglia ein bein enconuscents a nus Romontschs. Sper tut sias incumbensas sco docent en historia e sociologia, ha el gia da student all'Universitad de *Stanford* scret sia dissertaziun sur problems romontschs. Remarcar lessen nus surtut sia lavur de 450 paginas, comparida en engles 1979: *A Crisis in Swiss Pluralism* che vegn era a comparer en tudestg. Significonta ei la dedicaziun che *Billigmeier* tschenta alla testa de siu cudisch: *A mia mumma che ha implantau en ses affons l'amur per il Grischun e per la viavara romontscha.* – Ella era naschida ell'America, fuva feglia d'in bab immigraus da buob neuaden dalla Foppa, dalla tiara romontscha. Il patratg de dar vinavon lungatg e memoria grischuna ha era *Robert Billigmeier* promoviu en sia atgna famiglia. E la tradiziun orala va vinavon tier ils biadis a Los Angeles, buobets che van aunc strusch a scola e gia stai el Grischun, che san ina pluna caussas sur la Svizra ed la Tiara romontscha.

Ina reminiscenza de lavur communabla d'avon 23 onns lessen nus buca tralaschar de menzionar, igl engaschament comunabel, realisond a Cuera l'emissiun: *Nadal en California spagnola* dils 4 de december 1959.

Ina remarcablada

Ils dus professers numnai, mes menaders e mussaders ell'America, ein s'entupai per l'emprema ga ella California avon 30 onns (matg 1952) entras pur schabetg. Augustin fuva sin tscherca de *cudischs romontschs* en bibliotecas universitarias. En quella de *Stanford* anfla el il manuscret della dissertaziun da R. *Billigmeier* sur problems romontschs. Entras l'intermediaziun dil bibliotecar e collega de R. *Billigmeier* s'entaupan ils dus umens aunc il medem gi, e sco ei vegn raquintau seigi vegniu raschunau sur il romontsch tochen lunsch viaden ella damaun.

II. Sin viadi e la dimora ella California

Viadis empau pli gronds drovan preparaziun. Cun agid d'avions va tut spert. En in suentermeizgi ed ina notg vai ils 13 d'uost da Turitg sur Frankfurt a Los Angeles.

Gest suenter la partenza da 'Francoforte' hai giu num tras igl aultplidader: «en 13 uras e 13 minutas essan nus a Los Angeles». En in'altezia de 10 000 m vai 10 000 km lunsch sco en ina sala tras l'aria viaden el davos mund american, ella California.

Encunter sera dils 14 setschenta igl utschac. Ei dat in'ura de murtirems cun caussas, scartiras tras dazi e polizia. Seslutaus tras hallas, zulers, scalas e cun lifts, arrivet viado el liber e prof. R. Billigmeier, vegnius 230 km neuagiu da Santa Barbara, retscheiva mei cun siu auto. Suenter enzacontas uras de viadi sesein nus gia entuorn ina gronda meisa en cuschina della Casa Billigmeier che sesanfla empau alla periferia dil marcau. A dunna Hanny vegnin nus a dar nova lavur.

Ils emprems gis vegnan fatg plans de viadi. Igl emprem pass fagein nus a Los Angeles. Cun nus vegn era Hanny Billigmeier. En in bi encarden dil marcau cun schittas cassetas bi en retscha ei ina feglia, Robin, de casa. Pia vein nus buca de s'empitschar de hotels. Gia igl emprem gi fa Bob (num familial per Robert) cun mei la viseta dil renomau Museum Paul Getty viado el pittoresc contuorn. Paul Getty fuvu in um cun bia daners danvonz. Cun quels ha el giu rimnau nundumbreivels mussaments de cultura antic-romana. Gia il palaz documentescha tradiziun architectural italiana. E per las preziasadads en sculpturas, maletgs, indrezs inschignus e raritads!

L'auter gi eis ei il schiender de prof. R. Billigmeier, in enconuscent advocat Alan Jampol, che muossa a Hanny ed a mi il marcau. Da loghens bunamein idillies arrivien nus tuttenina da 'vias aultas' giuaden el funs, el center dil marcau cun las horrentas casas aultas, ils schinumnai sgratatschiels, ni sgrataneblas. Impressiun fa la spassegiada perlung la Marina del Rey (mira p. 34/35), in territori sco sdrappaus ord in desiart, oz liug de paus e ruas, cun stizuns senza fin, navs de tutta specia che passan dal canal viado ella mar.

Era Venice, ina raritad, ei vegnida creada d'in um cun daners sco paglia. Cheu san ins passar sur punts e canals semeglionts a quels de Vaniescha. Dil marcau el marcau: Hollywood vesein nus mo las confinaziuns miradas e bostgadas. Il hardumbel egl intern ei gie renomau, apprezzau ed era disfamaus sigl entir mund. Era il marcau universitari cun forse 50 000 students fa smarvegliar. Cun encarschadetgna bandunan ins quei marcau.

Ina secunda tura va da Santa Barbara viers il nord viaden ell'immensa Val Centrala culs dus gronds flums

Sacramento e San Juaquin che sepugnan la finala bunamein avon che sederscher ella vasta Baia de San Francisco. Igl emprem arrivein nus el marcau de San Luis Obispo, lu anenvians sur il Paso Robles ella Val Centrala ed el marcau Fresno. La planira ei schi gronda ch'ins gnanc senta ch'ins stat en ina val. Suenter in bien gentar vai dretg viaden ella tiara tras immensas culturas. Suenter uauls, vals e carauns arrivein nus el Bostg dellas Sequoias, dellas plantas cotschnas giganticas dil Parc National Sequoia. Quellas plantas de 100 e varga m altezia fan tut sguazia de mirar siado els tschupials cun roma de 2 m grossezia (mira p. 45, 46, 48), napartas de varga 30 m circumferenza e de vegliadetgnas metusalemicas, plantas che stevan gia leu 1000 onns avon la naschientscha de Christus.

Nossa mira ei silsuenter il grond e renomau Yosemite National Parc. Da costas viaden vai bunamein tochen 2000 m sur mar ed aunc adina plantas detgavunda. Sco en ina baselgia gotica paran ins ded esser; mirond egl ault ves'ins a dand ensemen las crunas en fuorma d'in arviult. Ina casetta de tegia dat a nus la sera in sottetg che protegia.

L'autra damaun vai en gronds tschancuns encunter nord ella capitala della California, a Sacramento. Nus vein ca peda de cavar neuado l'interessanta historia de quei liug. Il maiestus Capitol resplenda suttut, semegliontamein ils baghetgs flanchegionds la piazza, quel de dertgira ed ils administrativs. Baselgias e bials encardens che fagessen tschaffan de star enzacons gis. In patratg! Tras quei marcau sto il flum de medem num, il Sacramento, flessegia. E pren mira, alla fin dil vial sepresentan aultas petgas ed il brancal lai vargar era nus quell'aua digl aur che savess raquintar legras e trestas historias.

Ei va encunter sera. Ei tucca de serender encunter sid. Senza patertgar arrivian tuttenina las grondas punts sur la Baia de San Francisco, in aspect senza paregl. Las glischs, ils radis della sera laian sclarir en moda fantastica las siluettas de San Francisco. Igl ei in rapid siemi, impressiuns ch'ins vul supprimer. Nus levon gie spargnar quella miracla per pli tard. Spert vai tras il marcau. Il viadi ei aunc liungs: 500 km.

Suenter tals viadis de strapaz ei cunzun il fidau e versau autist e menader leds per enzacons gis de ruas. Quels dattan caschun de mirar il marcau ed il contuorn de quel, ils museums, ils parcs e la Missiun de Santa Barbara. Las cuorsas porschan mintga gada novas surprisas. In'egliada el vitg Solvang de tempra danesa, metta ins buanmein ord plumin. Ins crei ded esser sepiars (mira p. 43). Buca tschien meters naven sepresenta la Missiun Santa Ines, fundada 1804. Era en quella ein impurtants fastitgs d'entschatta bein con-

Carta fisica della California. – Ella dat in'idea dellas muntognas e valladas. Prof. dr. R. Billigmeier menzionescha quei problem pli extensivamein en sia lavur d'entrada. – Ils confins de quei stat american ein marcai cun lingias gradas. En egl crodan la Sierra Nevada, la Val Centrala, la Muntogna costala e la costa de mar. – Ella Val Centrala ils dus flums Sacramento e San Juaquin che culan dal nord e dal sid, retschevend nundumbreivels affluents neuagiu dalla Sierra Nevada e dallas costas en. Lur auas sesprunan cumineivlamein ella Baia de San Francisco, in fenomen ordvart impressiunont. En principi setrai tut, geograficamein, dal nord al sid, era las valladas meins dimensionadas dellas Salinas, de Napa, il Russian River etc.

Ins vegn a far curvien, cun excepziun della Val Centrala, cun con pauc verd che la California ei representada sin quella carta. E leu sto l'entira populaziun de 23 milliuns haver plaz. 1940 vivevan 71% della populaziun en marcaus, 1970 99,9%. Era entras la situaziun geografica ei la California ina tiara dils marcaus! –

servai. En autras sferas meina nus in sbargat sur il cuolm. Cheu resplendan ils lags de staupe e reserva en lur conturas bizarras. Sin via de retourn passein nus in vitg niev ded *Indians*. Sa sch'els pon pegliar ragisch schi damaneivel dil grond mund? Arrivai a casa vegn ei endamen con bi ch'igl ei de saver habitar en ina casa schi hospitala, cun odenturn in splendid curtgin cun citroners ed oranschers e verduras de tutta specia, d'haver ina casarina perfetga, versada e perderta en tuttas damondas che pertuccan problems de veta e scienza. Tut quei ei in grond benefeci. Ils dus tgaun fan gronda cuorturiala cun lur stiladas e tgaubrochels. Els accumpognan pass per pass il patrun. Mo stuend statan els a casa. Enqual bi mument de conversaziun romontscha neschia giaden ella *Tauna retica*, cavada cun gronda breigia dal professor ord il fundament de tschaler, ina cucagna romontscha, ina remarcabladad.

Avon che las portas de mia dimora ella California siarien vi lur alas, era previu in niev viadi de treis gis viasi el nord della tiara. A *Redwood City*, in marcu tschentaus alla riva interna della Baia el sid de SF, retscheivan nus amitgs della famiglia Billigmeier. Prof. *Larry Swan* dell'universitad de California a SF ei in narrun d'utschals. Siu curtgin ei populaus cullas pli raras razzas de quella specia. Hanny preferescha de restar tier dunna Ruth; ei dat gie ton de paterlar. Bob ed jeu mein l'autra damaun directamein a *San Francisco*. Il carr schein nus ell'umbriva zanu el center e palandrein bunamein resch persuls (igl ei dumengia) tras las vias cun casas aultas che fan bunamein storscher giu ils culiazs dil mirar da dem tocca sum. Ei fa frestg ed ins stat mal d'haver schau ils tschops egl auto. Igl ei las nov della damaun. Nus vein il cletg de saver reiver sco cun in siet cul lift tochen sum d'ina 'Casa aulta' cun sisum in restaurant e locals de conferenza. Da leu anora ei il maletg alla p. 37 naschiu. Silsuenter visitein nus ils ports de mar cun lur bastiments e stizuns. Gronds parcs che tonschan lunsch

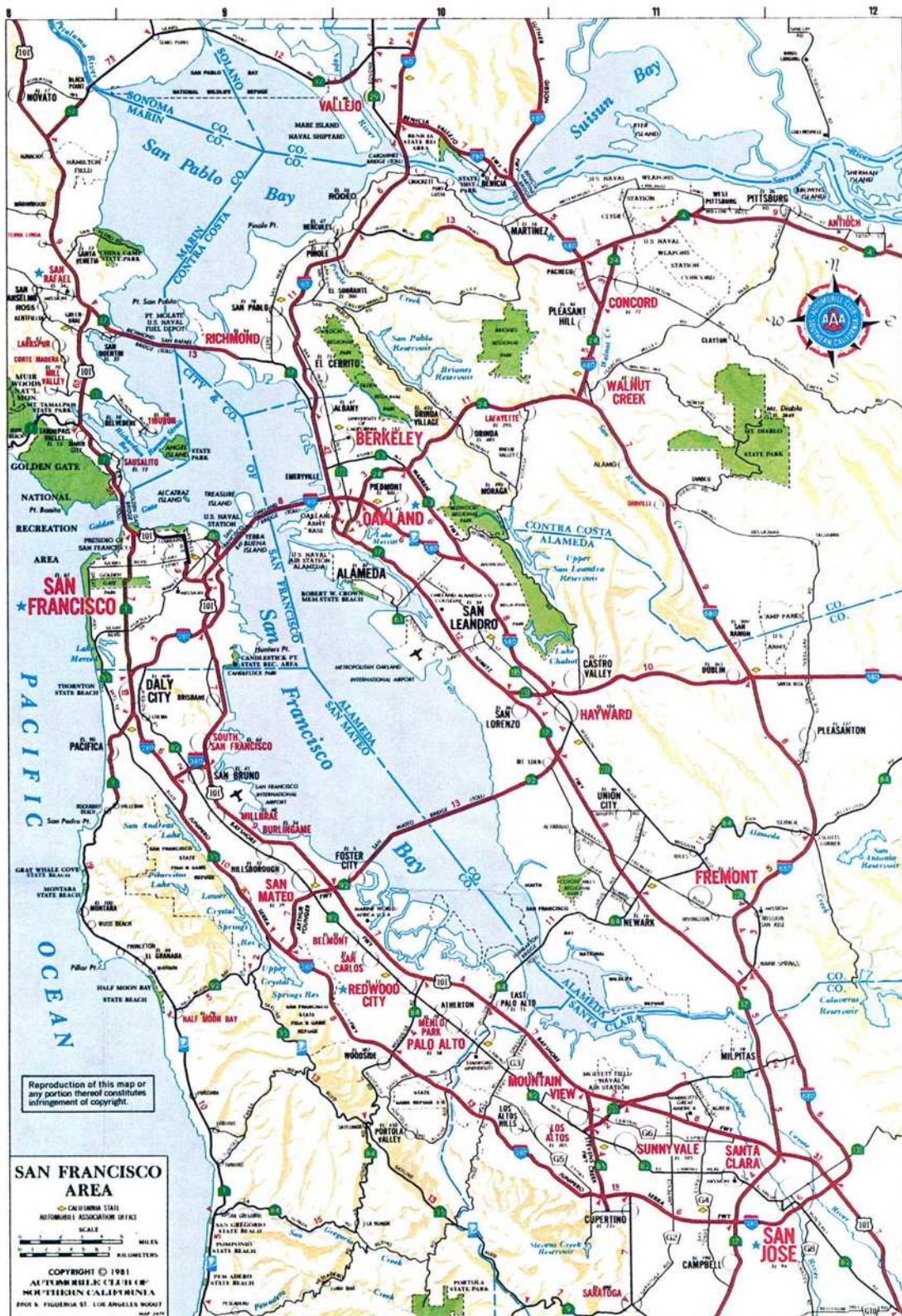
viaden el marcu. Remarcabels para als jasters cunzun il marcu chines cun vias e quartiers che tschaffan forza 70 000 habitonts. La casa de cantun dat gia d'entellir l'entrada en quei interessant ravugl chines. Il remarcabel vegl *Tram de cabel* (Cable Car) va gest sperasvi (mira p. 38). Il marcu consista da nundumbreivels crests, foppas e vallas. In passadi sur tessaglias e nauschapass fa tu pial gaglina. La finala passein nus la famosa *Golden Gate Bridge* e viagein viers mesanotg tras ina cuntrada de tut altra fatscha. Igl emprend lein nus far viseta allas valladas dil vin: *Napa* e *Sonoma* (mira p. 40). A Sonoma essan nus vegni menai tras las vastas *«Tschalerias Sebastiani»*. Buots grondas sco casas fan retscha cun mellis liters dil meglier. Buca lunsch naven paradescha la davosa della 21 Missiuns: *San Francisco Solano* (1823). E tgei smarvegl: en in restaurant dil vitg dat ei ina dètg tschavera de *Capuns californians!* Nus essan gie ella tiara de vin, della verduras ed dils urteis! Dado Sonoma san ins admirar il grond bein dil valerus general *Vallejo*, in viv maletg della cultura casana de quei temps.

Cun *Santa Rosa* tuchein nus tiara bein enconuscha a prof. Billigmeier, gia neu da ses giuvens onns. A *Calistoga* (mira p. 43 amiez) visitein nus sia sora. Ina dètg purziun iuas, alvas e nerass dattan niev anim. Ei va viers nord tras gronds uauls, englars habitai e culturas. Interessants ei il vitg dils artists *Mendocino* sper ina spimonta mar e costa romantica. Las casas bassas tut en lenn, mintgina d'autra fuorma ed ornaments, paran finalmein de far endamen in tec silmeins nos vitgs grischuns. Contonscher lessen nus surtut *Fort Bragg*, ina cuntrada dil marcu da lenna cun ina dellas pli grondas resgerias dell'America. Cun talas resgias a bindella vegnan las plantas giganticas resgiadas sco de far nuot. Quels modernissims indrezs de resgiar explichescha il patrun, mecanissem dirigius automaticamein, electronicamein.

Carta geografica della Baia de San Francisco. – Impurtont ei d'haver in'idea dell'expansiun. Da sisum, il marcu *Valejo*, tochen giu el sid sill'altezia de circa *Palo Alto*, mesira la Baia 60 km, pia da Cuera a Mustér. La ladezia della Penisula, cun alla fin nordica il marcu de San Francisco, mesira leu 12 km. Dalla scartira cotschna dils marcaus san ins calcular lur grondezias (San Francisco 658 000, Oakland 326 000, San Jose 590 000 habitonts etc. La posiziun dils marcaus ei signada cun fins tscherchels. – Las lingias cotschnas ein vias ded auto che van 6 gadas sur la Baia vi. La pli renomada ei la grondiusa *«Punt della Porta d'Aur»* (Golden Gate Bridge), che lai ir las auas dultschas viado el *Pacific Ocean*. Incantonta ei la vesta neu da Oakland sur la punt dubla: *San Francisco – Oakland Bay Bridge*. La fotografia alla pagina 29 demonstrescha quei.

L'emprema punt che nus vein priu sin nies viadi neuagiu da Sacramento ei stada quella de *Valejo* (Carquinez Bridge), silsuenter giu a Berkeley, Oakland, epi a San Francisco. – Sisum, dretg silla carta, san ins persequitar danunder ils dus gronds flums: *«Sacramento»* –, e *«San Joaquin River»* entran ella *Bay de Suisun* etc. – La gronda retscha de marcaus perliung la costa interna neuagiu da San Francisco tochen San Jose fan surstar. Era cheu pliras vias che damognan il traffic. Las vias ein numnadas cun nums sco per ex.: *Junipero Serra Freeway*, tenor il fundatur franciscan della California, 1713–1784. Quels marcaus: *San Mateo*, *Redwood City* (nua che jeu hai giu il plascher d'astgar prender quartier tier enconuscents enzacons gis), *Palo Alto* cun buca lunsch naven la renomada Universitad *Stanford*, strusch indicada, *Mountain View*, *Sunnyvale*, *Santa Clara*, liug de noblezia, oz carschiu ensem cun *San Jose* de sterminabel svilup.

Quels marcaus gest numnai ein buca plazza gest sper la riva della Baia. In'egliada silla riva vegn a far plausibel quei. Anzi, quels marcaus ein per part s'extendi siado ella costa della muntogna costala, cun nundumbreivlas casettas zuppadas en curtgin e pumera. Sper la via ded auto interna ein ils stretgs lags de reservas ded aua indicai. Il fil della muntogna costala sparta quels marcaus dalla *riva maritima*, en quella part fetg romantica e cun paucs vitgs. – Las auas che van giu ella mar han buca pli num *River*, mobein *Creek* (val, ual), sco p.ex. San Giorgio Creek (cric).

Ina perfetga e fantastica vesta silla siluetta de *San Francisco*, vesida neu dalla *Punt d'Oakland*, ina sera de brentina leva e glina dorada. (Photographer: John Wagner)

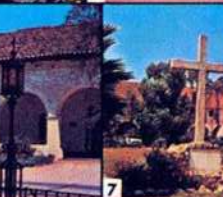
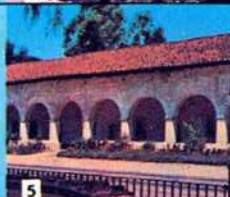
LAS MISSIUNS DILS PADERS FRANCISCANS ELLA CALIFORNIA

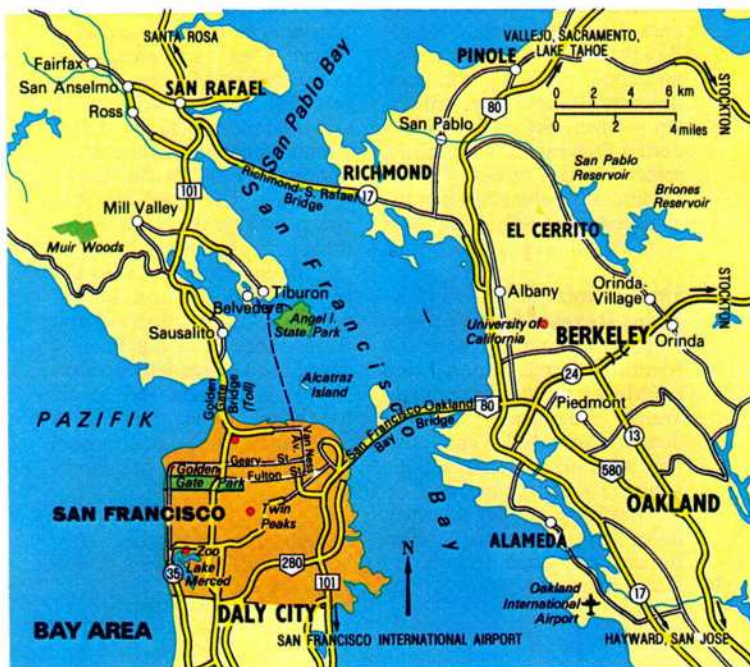
La survesta dellas 21 Missiuns ella California fa vegnir endamen ils emprems temps della colonisaziun de quella tiara. Ellas ein vegnidas fundadas ed erigidas dals Paders franciscans stai tarmess dalla Spagna sin quei niev terratsch populus da gruppas de pievels indians. L'emprema Missiun ei vegnida fundada 1769 a *San Diego*, giudem la costa maritima, la davosa 800 km pli el nord 1823, a *Sonoma*. Las distanzas denter las singulas claustras corrispundevan circa ad ina cavalcada d'in gi. Las Missiuns vevan era ina muntada e funcziun politica. Ils paders s'occupavan dils Indians. Quei pievel oriund dueva vegnir introducius el christianissem ed entruidaus a lavur regulara, mistergnera ed agricola. Quei ei buca adina reussiu tenor regla conventuala. Fastitgs de culegnas claustral-indianas ein aunc oz de catter damaneivel dellas Missiuns. Era stat ei il medem culs *Camps militars* (Presidios).

Grondas midadas politicas e de possess, de structura sociala, novas immigraziuns el 19. tsch. han cavau crappa ord la miraglia fundamentala dellas Missiuns.

Ina historia dolurusa representa la secularisaziun de quellas. Ils davos 70 onns ha in niev spért schau renescher vivas regurdientschas dils emprems temps. Las claustras resplendan oz sin vegls candalors en novas glischs. Interessantissims museums, baselgias remarquablas, clustregls, parcs magnifics, cuorts pittorescas che incontan onn per onn nundumbreivels visitaders da lunsch e damaneivel. En tut quellas claustras vegn cunzun in um veneraus. Igl ei il Pader *Junipero Serra*, naschius 1713 sill'insla Mallorca, lu vegnius tarmess sco missionari ell'America e morts 1784 a Monterey suenter haver fundau leu 1770 sia secunda Missiun (San Carlos Borromeo de Carmelo). Junipero Serra ha era giu mess sin via ulteriuras Missiuns, cunzun promoviu la «*Regina dellas Missiuns*», la dieschavla, quella de *Santa Barbara*, 1786. Ella vala per la pli pompusa, la pli bein situada denter tuttas sias soras. Igl oreifer clima, ils inschignus sistems ded auas schuontas, la vesta giu sil marcau e siado encunter la muntogna de *Santa Ynez*, han giu dau gronda impurtonza a quella Missiun. – Mira vi dretg la survesta dellas 21 Missiuns.

California Missions

San Francisco e siu contuorn. – Quei entagl de carta muossa in moda concentrada il spazi de quei marcau. Culla color brina ei il marcau sco tal confinaus. La sdrema verda de treis km lunghezia interrompa neu dalla vart maritima il marcau. Igl ei il *Golden Gate Park* de gronda bellezza ed attracziun. Dalla medema vart, pli egl intern sesanfla il *Lag Merced* ed il *Zoo*. Treis punts grondas ein cheu de veser, la «Golden Gate Bridge» che meina encunter nord, a *Sausalito* e *Tiburon*, e lu viers il nord, a *San Rafael*, *Santa Rosa*, *Napa* etc. La «San Francisco-Oakland Bay Bridge» colligia *Oakland* e *Berkeley* (renomada *Universitat*) cun *San Francisco*. Sisum vein nus la «Richmond-San Rafael Bridge», num daus tenor ils marcaus che vegnan colligai. De remarcar ein ils lags de reservuar, lu ils *Parcs*, cunzun quels biars combinai in onur dil grond naturalist scozzès, *John Muir*, che ha gia avon 100 onns priu per pensus de veta la pertgironza della natira. Aschia ein cunzun la *Sierra Nevada*, il *Parc Yosemite* ed ils uauls: *Muir Woods*, vegni schurmegiai.

San Diego e siu Port de mar. – La configuraziun silla carta dat gia in'idea digl interessant Port e marcau cun sias inslas e mesinslas, oz in marcau de 820 000 habitonts, 1950 mo 334 000. Quei circuit de mar ei gia vegnius scuvertgs 1542 da Spagnols, mo pèr 1769 ei quella famosa baia vegnida elegida per ereger ina *Mission* ed in *Presidio*, pia ina claustra ed in plaz d'armas. Il 19. tschentaner ha dau il decisiv stausch ad in svilup maisudiu, cunzun dapi 1867 egl intern della Baia de San Diego. In aeroport internaziunal, numaus *Lindbergh Field*, demuossa l'impurtonza commerciala ed industrial dil siatavel grond marcau della USA. D'impurtonza ei la navigaziun. In Museum naval ei de grond renum. Tut quellas qualitads geograficas vevan gia schau prender en ègl 1769 quei excellent port de mar natural per pugn de partenza per las acziuns dils Spagnols ell'Alta California, la California ded oz.

Ina cuntrada de vallada scoi dat tschiens egl intern della tiara. Cheu setracta ei de vegetaziun de bassa plantaziun d'auul, de bostga e caglioms. Cuntrada all'altezia geografica de Santa Barbara. (Foto: A. Maissen)

Cuntrada fotografada dal fil della Muntogna de Santa Ynez. – Cun vesta encunter igl intern, igl ost, che s'emplunan novas cadeinas della Muntogna costala. (Foto: A. Maissen)

La sera s'avonza ed in niev sottetg vegn reservaus en in Motel. Ins stat atgnamein dapertut bein. Tut las cumadeivladads ein von maun: telefon, aua caulda, bogns e televisiun. L'autra damaun vegn emplenida cun novas cuorsas. Dapertut puspei vegnan las Mis-siuns visitadas (mira p. 28/29). Suenten ina nova gron-diua tscheina e ruasseivla notg a *Redwood City* bandunein nus la casa *Larry e Ruth S w a n*, ils remarcabels tgauns ed utschals, las trofeas rimnadas ord tuts ils continents sco enconuscent ed activ zoo-log. La via de retuorn tanghescha la largia *Baia de Monterey* cul bi marcau de medem num alla fin. En quella Baia sbucca il flum *Salinas* che dat l'aua suffi-cienta alla liunga vallada dellas salatas e verduras. Monterey ei in marcau ordvart premurau de mantener, gie de renovar mintga casa tradizionala (mira p. 42). Avon che bandunar dil tut igl areal dil marcau cattan ins la secunda Missiun, fundada 1770: *San Carlo Bor-romeo de Carmelo*. La costa maritima da Monterey a San Luis Obispo vul ca prender fin, ei spuretga, per tocs ordvart romantica, il gi de nossa viseta neblusa e criua.

Renomadas universitats

In gi tut aparti ei stau l'explicaziun de pliras universi-tads entras Robert Billigmeier. Duas fetg renomadas sesanflan allas rivas internas della Baia de San Fran-cisco, l'*Universitad a Berkley* empau el nord dil grond marcau *Oakland*. Pli el sid, el planiv sper *Palo Alto* secatta l'Universitad de Stanford. En quella universitad ha prof. Billigmeier concludiu ses studis universitaris cun ina dissertaziun che tracta la problematica romon-tscha. All'Universitad de Berkley ha Hanny Billigmeier fatg ses studis. A *Stanford* impressiunesschan gronds complexs de baghetgs ord il temps della fundaziun, lu la baselgia entelgeivlamein picturada, de practica ecu-mena; d'ina vart schai la *Tuor president Hoover*, d'ori-gin svizzer, che cuntegn grondas documentaziuns ed archiv d'uiara, cumpigliand problems militars de scienza internaziunala. Tuts ils marcaus universitaris creschan ad in crescher, bibliotecas novas, archiv sin archiv. Mo il fundatur *Stanford* ha giu procurau ch'ei resti sulom per tuttas eventualitads.

Pliras visetas all'Universitad de *Santa Barbara* ense-men cun prof. Billigmeier han dau d'entellir cun tgei forza e premura ils instruments de studi: Bibliotecas ed archiv vegnan cultivai. Il marcau de Santa Barbara ei enconuscents per liug de cultura, era conscients dil spert e della premura ch'ei drova per mantener in uorden saun e frestg era per igl avegnir.

III. Da Santa Barbara a Greensboro e Snow Camp

La viseta ella California va alla fin. Cun la damaun dils 5 de settember ruchegian las quater e mesa senza ramplunar. Sac e pac ein gleiti fatgs, solver e viadi per *Los Angeles*. Dend cumiau sa prof. Billigmeier che nus sevesein il matg 1982 a Cuera.

Miu final ei quella gada in pign port egl ost della America, el marcau de *Greensboro*. Leu spetga miu frar Augustin cun siu auto. Sia dimora, *Snow Camp*, ei biebin in'ura lunsch naven. Il viadi de varga 5 uras da LA a Greensboro porscha da surengiu novs aspects. Sco scalpradas ord igl immens intschess paran las sdremas cadeina dil *Rocky Mountains*. Viers igl ost sesmasan las conturas de quella muntogna en prerias e grondas planiras. Suenten pliras uras dat ei ina ses-bassada per mei nunprevida. Gia da gronda altezia pudev'ins tschanner zugls de casettas, casas aultas de fatschenta, casaments industrials. Il grond flum che cula plaun plaun perliung igl ur dil marcau ei il pli liung flum dil mund, il *Mississippi-Missouri* de 3750 km lun-ghezia. El drova aunc varga 500 km viadi avon che saver sebetter el Golf de Mexico. Tgi che contempla in

tec la carta americana sa lignar ch'ei setracta cheu dil marcau *Memphis*, capoliug dil *Stat Tennessee* cun ses 600 000 habitonts.

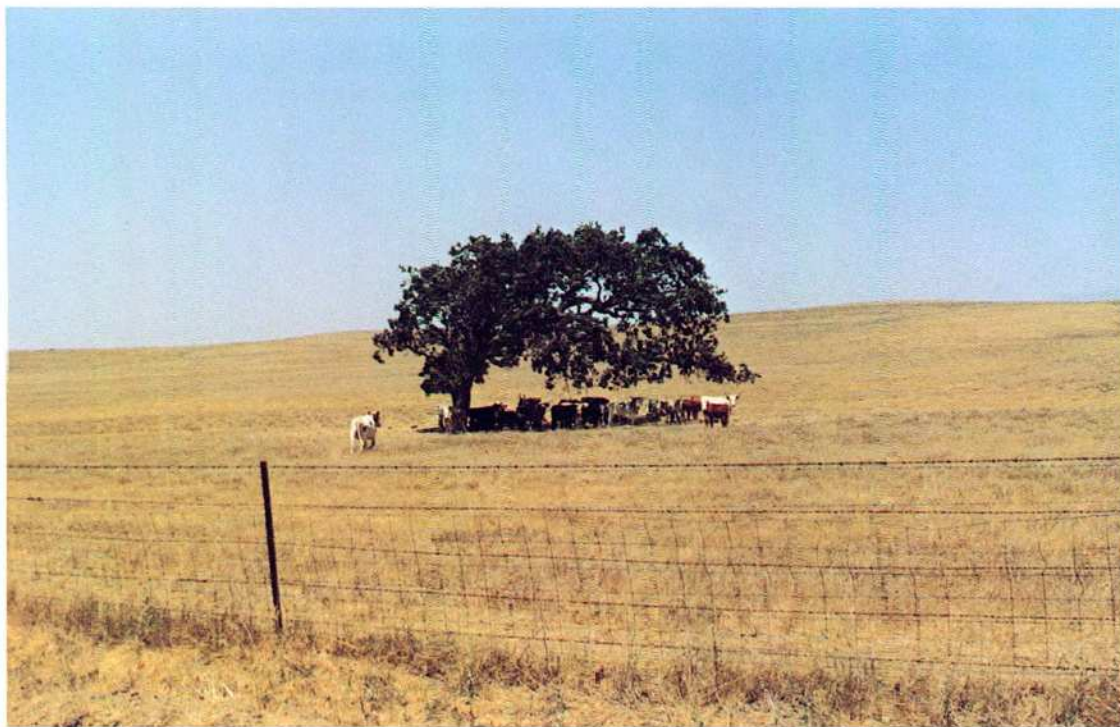
Suenten biebin in'ura setschenta igl aviun a Greensboro. Da cheu vai circa 50 km enviers sidost tochen *Snow Camp* (Camp de Neiv). Ina casa-lenn en in englar daventa per diesch gis mia dimora. Vias crusch e travers tschancunan en quei vast territori uauls senza fin. Casas singulas e cuorts purilas, far-mas, ravugls pli staghs che flanchegian en umbrivas tscheu e leu ils straduns. Mo zanza ston era ils 16 marcaus d'universitads esser, perdetga d'in viv pater-tgar spirtal.

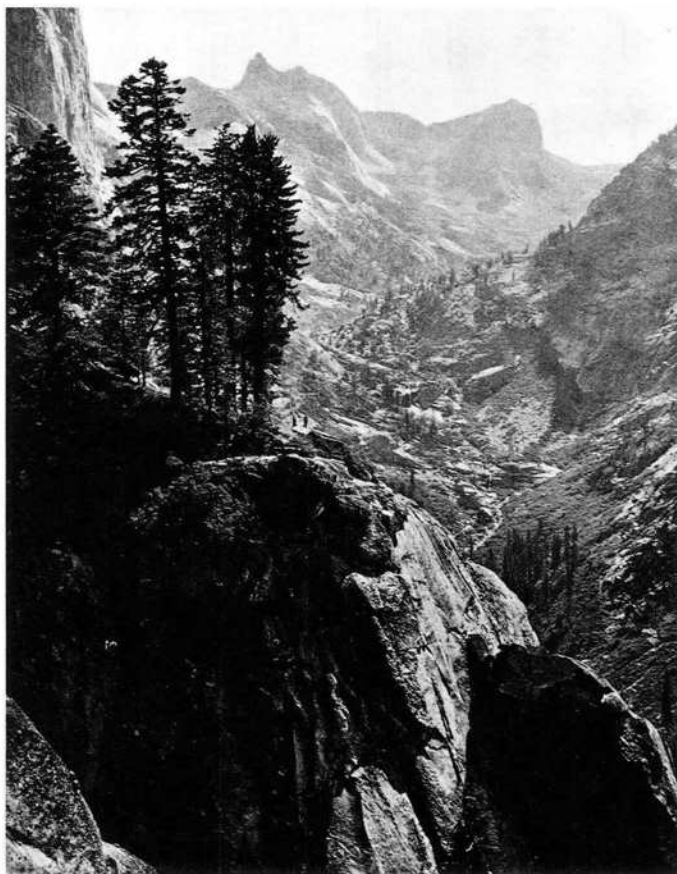
Suenten l'emprema durmida potente – il clima ei cheu humids e pesonts – vai la damaun suenter solver a *Chapel Hill*, marcau culla pli veglia universitad en Carolina dil Nord, fundada 1789, oz cun varga 20 000 students. Mei interessescha surtut il circuit universita-ri, in marcau el marcau. Baghetgs che dattan albiert als students, spazius edificis per l'instrucziun e refugis per ils professers, archiv e grondas bibliotecas. En

Giu ella val, en vasts plauns, della Muntogna costala de Santa Ynes. Las vaccas san da quei temps strusch selegar sco las nossas de savurus pastgs. Ellas ston secutentar cun feins secs e stublas cun enqual verdin. – La calira dil baul suentermiezgi rimna il muvel sut il *Ruver grond* de vasta umbriva. Il ruver semperveds ei la plonta dils Californians. – Encunter las seras daventa la pasculaziun pli viva. En quella vallada dat ei era numerosas farmas de traga de cavals. (Foto: A. Maissen)

Cuntrada dellas Appalaccas. – Maletg prius 4500 km egl ost della California, neuagiu dal fil dellas Appalaccas, muntogna che s'estenda en ina lunghezia de 1000 km dal sid al nord en Virginia. – Da quella piazza de paus eran gest treis sgolavelas sil precinct de far lur sguladas, setschentonts tuts el medem englar della planira.

(Foto: A. Maissen)

Aspect muntagnard els davos refugis dil *Yosemite National Park*. Cuntrada ella *Sierra Nevada* che sefui cun success dal grond turissem.

Santa Barbara. – Quei maletg porscha mo la situaziun dil marcau cun la mar, la sdrema planiva della costa e la muntogna de Santa Ynez. La bellezza dils detagls ein buca pusseivels. Davontier il Port de barcas e bastiments e la Marina. Il marcau ei derasaus e s'extenda sin tuttas varts, era ensi enviers la spunda. Il marcau ei enconuschents per siu quitaun per la tradiziun en usits, casaments e serius studis belletristics, de tecnologia, sociologia, giurisprudenza e bia auter. (Foto: Don Ceppi)

Marina del Rey e Venice, Los Angeles. – Enamiez il maletg, denter las gruppas de casas pli aultas e ladas, observan ins ils canals della *Marina del Rey*, spazi de gronda vastadad denter *Santa Monica* ed igl *Areoport* internaziunal. Igl ei in port per velas e barcas de tutta grondezia, plaz per varga 6000 tocs. Interessantas las bialas stizuns, retschas de casas perliung ils canals. Ord in desiart ei quella cuntrada vegnida fatga, liug de paus e ruaus e d'activitads per ils habitonts dil liug. Ils cuosts per quella bravura tecnica ein stai 130 milliuns dollars. – Davontier sesanfla la part dil marcau che ha survegni il num *Venice* (Vaniescha). Ins sa constatar il *Canal Grande* e biars canals laterals cun punts. In rehun ha giu planisau e realisau quei siemi d'ina Venezia en California. Plaunsiu han denton sempels habitonts arranschau lur casettas perliung quels canals. Oz less ins restaurar e schaffir il plan oriund, mo ils novs habitonts han survegni memia bugen lur dimoras e la cuntrada. – El furs dil tut la vasta mar. – Ei setracta cheu mo d'ina fetg pintga part de *Los Angeles*.

(Foto: Mike Roberts, Berkeley)

SANTA BARBARA

LOS ANGELES

Ina retscha de Casas aultas el Center de San Francisco. – Fotografia prida da sutsi, la dumengia dils 30 d'uost 1981. Ei fuva las 09.00 h ed en mongias camischa frestg sin schelar. Las vias teissas sper parts planivas perliung la mar cun ses ports, dattan la caratteristica al marcau. Ins gi ch'ei detti 40 crests (Hills). Biaras vias ein schi teissas sco nos nauscha-pass, ensi e da tschella vart giu.

(Foto: Alfons Maissen)

quella universitad de renum docescha *Augustin Maissen* dapi in triep onns lungatgs neolatin. Era il lungatg romontsch gauda cheu gronda stema. La sera vai mingamai anavos a Snow Camp. Cheu en sia casa fa il professor il cuschinier e selegra della legria de ses tgauns che pertgiran la casa e fan lur maherlis. Mo sin camond astgan els bandunar lur truaisch vieifer. Sco disperai cuoran e seplaccan els lu cullas toppas silla sava digl esch cuschina, e mo da fiastas astgan els avanzar per la lètga. Cun egl pitgiv spetgan els pazientamein silla buna buccada tgaunila ch'il patrun por-scha da bien cor. Tuns e suns ord igl uaul, d'utschle-glia e selvaschinas cudezzan e giavinan els sil pli ault. Il patrun ha denton la toppa sin lur toppas, e mo darar pon els mitschar. Schuls e cloms emprovan lu de sussentar ils bagats che semettan forsa, turmentai, sin via de retuorn. Ils telis savischinan en gronds carauns alla camona senza mirar sil patrun. Suenten entginas seviladas educativas vegnan ils falliments dils turmen-

tai e mortificai, schiglioc schi fideivels pertgiraders, perdunai.

Dus gis duvrein nur per far ina viseta a *Williamsburg*, vegl marcau en Virginia. Avon onns era Augustin Maissen staus leu professor. Ses vegls amitgs e collegas dattan albiert a nus. Williamsburg ei in dils pli vegls marcaus universitaris dell'America (1693 fundaziun dil «College of William and Mary»). Baghetgs publics, il vegl Capitol, il palaz dil guvernatur, l'universitad (mira RS 1972, 4, p. 32), casas singulas cun lur gronds tgamins dadovart si. Tut ei uss renovau e reconstruiu. Igl entir complex fa oz part d'in marcau historic sut protecziun dil Stat. La voluntad de mantener il vegl ei cheu ferma. Nundumbreviels turists visetan onn per onn quei remarcabel marcau de veglia cultura americana.

Old Salem (sigl ur dil marcau *Winston Salem* en N.C.) ei in entir vitg de veglia tradiziun mistergnera,

In remarcabel sgratatschiel a San Francisco. – El center dil maletg il baghetg della *American Air Line*. Da quella construcziun han ils habitonts priu igl emprem scandal. Oz vala el per in baghetg de tempra tut speciala per il marcau. – Tgi che less dumbrar tut las fenestras de quei casament adempéz stuess haver buns eglis e bia peda. La fotografia ei prida dalla nobla restauraziun fantastica, numnada «*Carnelian Room*» sisum la Cas'aulta della *Bank of America* cun sias varga 50 alzadas. Giu bass vesan ins ina part dil marcau cun sias vias e casaments marcauils che secontrasteschan cullas cas'aultas, mo aunc bia de pli culs mellis e mellis casaments privats d'ina e duas alzadas, sco quei che il maletg de cuviarta muossa. Veseivels ein era ils ports e molos de mar.

(Foto: Alfons Maissen)

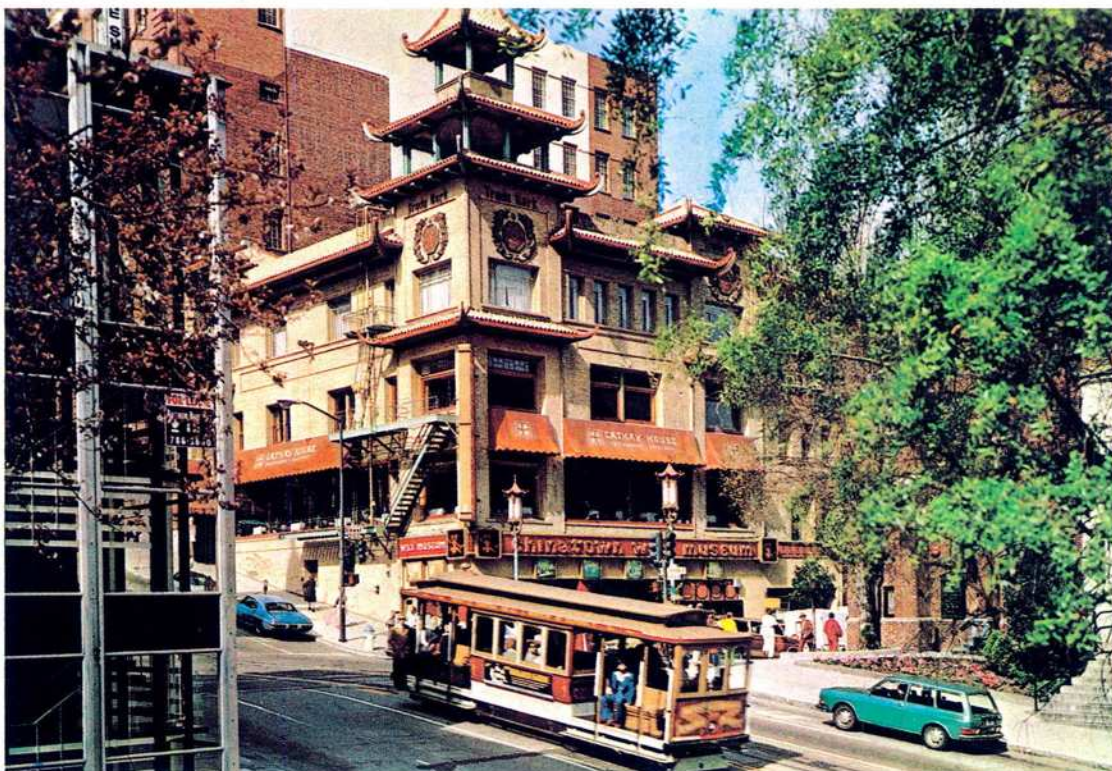
schi interessants che nus ughegin buc de descriver. Ei sballunass sur las paginas ora!

Ils davos gis de miu viadi eran previ per ina viseta a Washington, tshiens km da Chapel Hill naven enviens nordost. Suentier plirs marcaus en Virginia: Danville e Lynchburg, restan ins el sid de Lexington tut perplex, vesend suenter ina menada de cuntrada tuttenina la renomada *Punt Naturala* («Natural Bridge»), ina dellas siat miracles della natira americana. In immens grep, fuorma fier-cavagl, tschabraunca en gronda altezia in flum. Igl ei ina cruna-crap de perfetga naturalitad che s'implonta viasi egl ault. Gronds umens sco George Washington, Thomas Jefferson e biars renomai poets han decantau quei monument. Ils Indians eran ils possessurs de quels loghens. Igl emprem alv che ha viu quella miracia ei forsa schizun stau in Grischun. Quella damonda vegn Augustin Maissen forsa a sliagar.

Mo ussa entscheiva il viadi sur ils fils muntogna dellas *Appalaccas* dil sid, della Virginia. In grond e

mitigont gudiment per igl egl ein ils uauls che surtrain en immensas tiladas vals, vallàs e foppaglias (mira p.33 sutvart). Da altanas grondiusas sepresentan lunsch ella bassa las planiras semnadas da vitgs e marcaus. Pér d'atgna experienza seresultan las veras fatschas d'ina cuntrada schi complexa. Suentier tshiens km tucc'ei d'interrumper la cuorsa dil fil d'ina muntogna che setrai 3000 km da sid a nord dell'America orientala. Da maun dretg vai giuado ella bassa, lu tras il bi marcau de veglia universitad: *Charlottesville* ed in segl siil crest *Monticello* cun il sez maiestus dil grond president american Thomas Jefferson, che ha viviu da 1742–1826.

A *Washington* interesseschon mei igl emprem ils gronds monuments: *Il Capitol*, la *Casa Alva*, igl *Obelisc* George Washington, il Palaz de dertgira federala, mo era il *Tempel* massiv de *Thomas Jefferson*. Tuts quels loghens vegnan visitai ed explicai da miu menader. Mo bia de pli temps drovan ils museums, ils archivs, las

Biala casa de cantun el quartier chinesi, Chinatown. En quella part de San Francisco vivan 65 000 Chines americans. De grond interess per jasters e dumiastis ei igl indrez dil *Cable Car* (Kabelbahn), trams de sugas-fier de veglia tradiziun, che vegnan tratgs sur ils aults e reteni ella bassa. Ferton che London, Paris ed auters marcaus han daditg bandunau quei mecanissem, salvan e pertgiran ils Sanfranciscans quei antic vehichel sco la poppa de lur eglis. Quels cars de cabel adina fullenai e sependi, tratgs cun agid d'immensas rodas de suga, dueigien, tenor notizias recentas ella pressa, vegnir revedi radicalmein senza schar piarder lur character e lur attracziun. Per dus onns vegn quei maletg pittoresc a muncar el marcau. La revisiun vegn a custar 60 milliuns dollars.

(Foto:Smith Novelty Co. SF)

bibliotechas. Cul num complessiv d'administraziun vegnan tuts ils museums tschaffai ensemen che sesanflan els gronds baghetgs che flanchegian il vast *Camp* (The Mall); els van sut il num *Smithsonian Institution*, museums nazionals de cultura e historia, de tecnologia, de historia naturala, digl art etc. Mei interessescha surtut il *Museum of History and Technology*, ferton che Augustin tscherca novs cudischs ella *Biblioteca dil Congress* (The Library of Congress) cun ses milliuns cudischs e seprofundescha ellas scartiras dils *Archives dil Stat*.

Mo era quels gis instructivs van spert alla fin. Igl ei per miu menader in spasset de tgamunar mei viado el Port aeronautic de Washington per metter mei sin via a New York. In caffè de cumiau tonscha per ch'el fetschi ina skizza indiconta ils vaus e stortas che han de direger mei egl areal fetg vast dil Port d'aviaziun a New York, per arrivar saunamein tochen tier il baghetg cull'inscripziun «Swissair». Quei tut ei gartegiau nuota

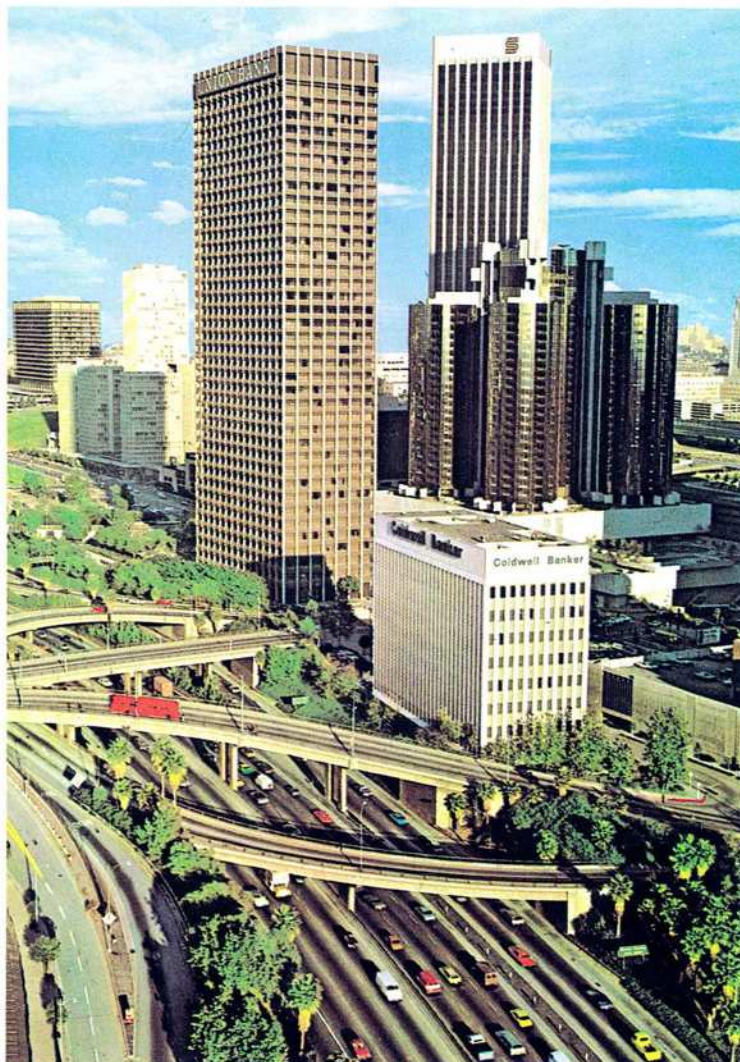
schis mal: in pauper pelegrin che fa de sedumignar cun spazis pli gronds che l'imaginaziun.

E la damaun dils 14 de settember arriva igl utschac enorm neu tras la stgira notg atlantica a *Genevra* epi a *Turitg*. Leu vegn jeu retscharts d'ina feglia che meina il staunchel viandont directamein viers la capitala grischuna.

Cun quei ei il viadi ell'America staus finius. Gis en gis e notgs en nogs han saviu fravegiar e zambergiar pauc en miu tschurvi, quellas hanadas midadas anegtas de temps e loghens distants! Il pli bugen s'embarcass jeu gia damaun puspei per serender en quella grondiusa, remarcabla tiara.

REMARCA FINALA: La sura publicada descripziun de viadi sa mo porscher ina survesta. Biars problems han stuiu vegnir supprimi per munconza de spazi. – In bien agid ein las cartas geograficas cun amplas legendas. Marcaus e cuolms, flums e lags, mar e tiara ein cheu marcai en bunas porziuns.

Il center de Los Angeles. – Igl ei in marcau de bunamein treis milliuns habitonts, plantaus el sid-vest della California: Per veser il svilup enorm, 1890: 50 000, 1910: 319 000, 1950: 1 970 000, 1970: 2 800 000 habitonts. Cheu se-tract'ei dil center cun casaments de fatschentas, bancas, hotels e dell'administrasiun. Sper las duas Casas aultas sepresenta en tut atgna siluetta il spectacular hotel niev de 5 tuors: *Los Angeles Bonaventura Hotel*. Davontier in impurtont vau de vias d'auto, sur- e sutpostadas, en nies maletg il schinumnu *Harbor Freeway*. Quellas vias gidan a comunicar las biaras parts dil marcau, forsa il pli derasau digl entir mund, mo dattan era lartg als vials dil lontan, viers il sid ed il nord. Da tals Freeweys ein ins lu magari en in hui giu el funs dil marcau e genta cumadeivlamein en in restaurant de differenta carischia, mira stizuns e viseta museums, atgnadads e monuments de pioniers e della tecnica, fatgs historia, della natira e fa patratgs sur de svilupps che fan tema a glieud e munds pli pigns.

L'agglomeraziun *Los Angeles – Long Beach* (Liunga Riva el sid) ha entuorn 9 milliuns habitonts, Negers 504 000 e 139 000 d'autras minoritads: Mexicans, Chines, Japones, Filippins etc. Varga 50 000 students che studegian en differentas universitads dil marcau. Cun 14 000 fabricas ei il marcau in dils pli impurtonts plazs d'industria ella USA, in dils emprems loghens della montascha ded autos, dell'industria astronautica (2,5 milliuns luvvers), dil film e sia produziun (Hollywood). Vestgadira de moda, de sport dattan en cheu il tun per l'entira America. Che il marcau ha biars problems cull'aua per tonta glieud e tonta lavur ei capeivel. El contuorn sesanflan 3 Camps internazionalis d'aviazion cun varga 20 milliuns passaschiers ad onn. 3 lingias impurtonts de viasfier transcontinentalas prendan cheu l'entschatta, era in grond traffic naval ei de registrar, plinavon el sid fontaunas impurtontas ded ieli. 325 gis de sulegl, in clima migeivel maritim, pouca plievgia, favoriseschan la produziun agraria cun agid d'immensas quantitads d'aua retratgas ord fontaunas e resursas dellas zonas marginalas della Sierra Nevada ed ord flums pli gronds. Las temperaturas medias ein: igl unviern de circa 13 °C., il fenadur d'entuorn 21,4 °C. (Foto: Mitoch Publisher, Inc., Hollywood, Calif.)

Las cuntradas de vin. – Dapi enzacons decennis ha la gia daditg enconuschenta viticultura fatg gronds progress en California. Novas vegnas sefan nua ch'ins sa e po, en parts planivas, sin e sur migeivlas collinas e spundas. Ils vins californians ein per part excellents, ils gronds tschalers de vins senza paregl. Ils vins vegnan exportai en auters stats dell'America, a Washington, a New York etc., gie cun success ell'Europa, era en Frontscha, ella cucagna dils vins selezionai. La carta de vin a questa pagina dil Radioscola dat l'entira survesta. Las cuntradas de vin tut specialas ein da vegl enueu las Valladas de *Sonoma* e *Napa* el nord de San Francisco. Ellas ein d'emprema tradiziun viticulturala, e quels loghens creian d'esser cunzun predestinai per excellents vins alvs. En quella part cunzun immigrants talianers, era Tessines ch'eran secasai e dau la tempra allas vegnas. – Mo era la «Val centrala» de grondas tendas, la «Val de Salinas» ed autras, era las costas maritimas che produceschan buns daguots. Che ils Californians han priu gust dil vin els davos decennis vegn constattau dapertut, forsa sin cuost dils vinars pli baul schi fermamein gudi. Ils svilups ein cheu pli sperts che en auters loghens de quest mund.

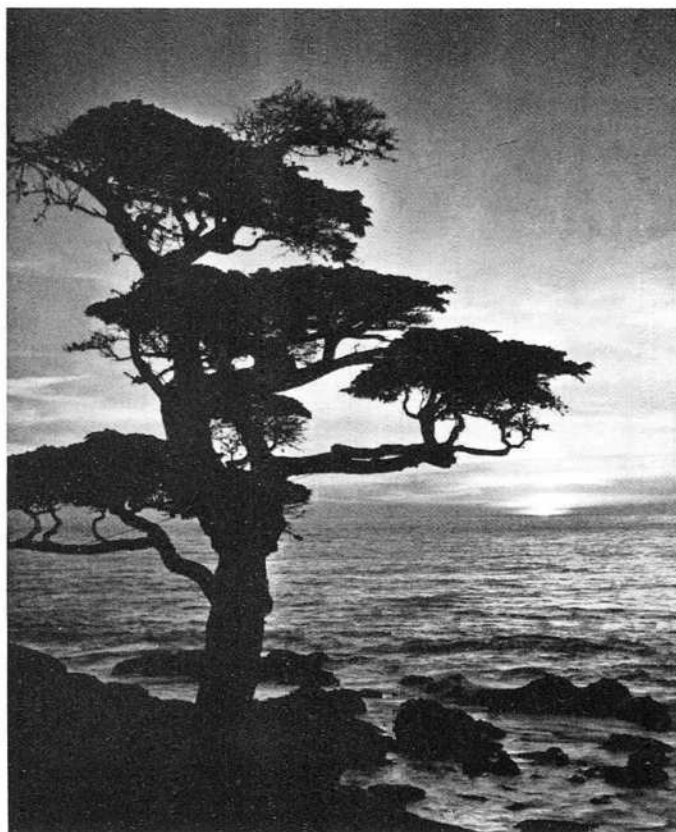
(Foto: Smith Novelty Co. SF)

Tschema d'in Sequoia: Mira legenda vieifer, p. 41.

Plontas de remarcabla fuorma. – In pumer *Joshua Tree* en cumpignia de sparsadas sorellas. Ina specia de stèppa. Davostier muntognas de differenta altezia.

Specia de pinia spatitschada e persula perliung la costa spuretga d'ina part della mar pacifica.

La tschema d'in Tieu tgietschen, Redwood Tree en in dils Parcs Nazionals. – Igl ei la part sura da circa 40–80 m altezia. La roma entscheiva per leu a crescer neuado. Fotografia prida cull'emprema bugnada dil sulegl viaden ella cruna, en in'altezia de circa 1500 m sur mar. Quei gigant ei cheu circumdaus da biars fargliuns. Per haver in'idea dellas dimensiuns ston ins saver che roma en in'altezia de 40 m san esser 2 m grossa (Foto: A.M. el Parc Nazional Sequoia).

Baselgietta anglicana agl ur de Santa Barbara. Ella ei baghegiada datier della costa maritima, cun annexa per reunidas per ils parochians. Prof. R. Billigmeier enconuscha era quellas parts de siu marcau bein, frequentond quest sanctuari las dumengias. En quei quartier viu per l'emprema gada la viafier: Los Angeles – Sacramento a rullond tras barrierras. Ils autos domineschan schi zun ch'ins emblida l'impurtonza dellas viasfier. Interessant ed in agen constattar ei, che leu datier entiras retschas de casettas stattan directamein baghegiadas el funs dellas plaschas. El mument de nossa viseta seta in utschi Pelican da gronda altezia giuado e sfundrond cul tgau e bec ella mar ei sia preda de pèsch gia fatga. Quels gronds utschals ein schurmegiai. (Foto: A. Maissen)

Casa R. Billigmeier a Santa Barbara. – La casa ei bein tschenta-viaden el verd d'in grond curtgin cun verdura e puma. Casa de duas alzadas cun in'annexa, davontier la garascha. L'entrada principala cun dubla veranda ei da l'autra vart e cheu buca veseivla. La casa ei vegnida transportada entir ed entratga entuorn 1950 neu d'in'autra part dil marcau. En questa casa vein nus gudi la hospitalitad emperneivla durent las treis jamnas de nossa dimora en California. Da cheu anora ein ils plans de viadi vegni fatgs. (Foto: A. Maissen)

Ina tipica casa tradizionala a Monterey. – Quei marcau va anavos sil *Presidio* e la *Mission Carmel* digl onn 1770. El ei lu daventaus la Capitala dell'*Alta California* (la California hodierna) e restada quei tochen il passadi de quella tiara mexican/spagnola en possess della USA (1846). Entuorn 1930 daventa Monterey centrum de pesca de Sardinas e la luvraziun en fabricas de sardinas. 1947 arrivon neginas sardinas pli en quella cuntrada. Ils motivs ein nunenconuscents. Oz ein biaras fabricas transfor-

madas en restaurants, galerias, buticas e fatschentas d'antiquitads. – Monterey ha conservau, e fa gronda breigia vinavon de conservar il caracter vegl spagnol-mexican. Casas caducas vegnan refatgas, novs casaments baghegiai all'antica.

(Foto: A. Maissen)

El contuorn de Paso Robles el nord de San Luis Obispo. – Savens entaupan ins sin cruschadas ni dado pli gronds marcaus loghens emperneivels de restauraziun. Igl ei buca de smarvegliar sch'il grond restaurant cun las delicatessas de sia cuntrada ha priu il num: *Black Oak* (Ruverner). Igl immens ruver dat umbri-va emperneivla e fa biala e pom-pusa pareta. Il pumer vegn tenius ault en California!

(Foto: A. Maissen)

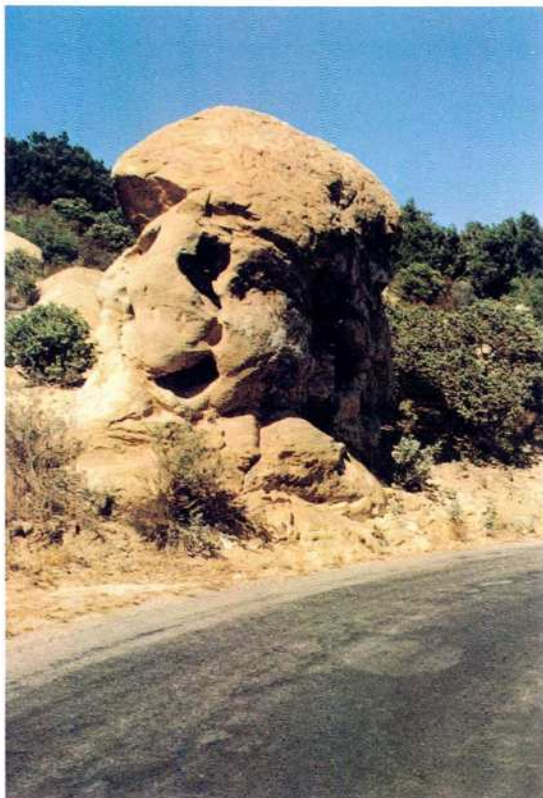
Vitget caracteristic per biaras cuntradas. – Liughet el nord de *Santa Rosa* sin via dil nord. Ina de quellas casas che nus vein visitau ei construida ord dus gronds vaguns d'auto de habitar, in vid l'auter. Igl intern ei schi bials ed ordinaus, senza ch'ins encorschi empunadiras. Vias ladas, e da mintga maun las casas alvas. Biala cuntrada de collinas.

(Foto: A. Maissen)

Solvang, in marcau el stil danès. – Quei liug – el nord de Santa Barbara – oriundamein erigius da immigrants ord la Danemarca, ei semantenius e sesviluppaus tochen sil di ded oz en quella stricta fuorma. Ins sesprova de porscher, cun quella gronda attracziun per jasters, era isonzas ed urdanas della tiara. Per novas parts perfin architects della tiara oriunda che planiseschan. Avon cuort ei la *Porta dil marcau* nova vegnida inaugurada. Igl ei sco ded ir dal gi ella notg cu ins entra en quei vitg neu dalla maneivla *Missiun de Santa Ynez*.

(Foto: A. Maissen)

Contuorn de Santa Barbara. – Ina dellas biaras formaziuns de crappa e greppa ellas muntognas, en uauls schurmegiai ed en approximitad de camonas, villas e pradas. (Foto: A. Maissen)

Santa Barbara e siu quitau per il manteniment della cultura artada. – Per casualitad confruntein nus in dils davos gis cun quella veglia reconstrucziun alla periferia dil marcau. Tgei munta quella? Tipica quella construcziun de colonnada en petgas e capitels de lenn perliung il baghetg cun sias numerusas entradas. Ei vegn spluntau, ed entras s'avischina igl um che ha de ranschar igl intern della casa. Sco el explichescha reconstrueschan ins cheu in vegl *Presidio*, staus ius en decadenza. Ins hagi anflau ils plans ch'eran vegni duvrai a siu temps per far l'emprema baghegiada, fatgs dad in pader benedictin 1768. Cün agid de quels seigi ina precisa reconstrucziun pusseivla. Ils ziaighels de mir vegnan fatgs sco avon tschien onns cun arschella ligiada ed armada cun strom. Objects cavaì ord ils vegls suloms ein gia exponi ed era antics uordens che il vegl resti en siu liug. Il marcau vul era entras quellas preziasadads contonscher igl interess dils jasters. Secapescha ch'ei dat difficultads, vulan gie ils promoturs acquistàr entiras vias stadas surbaghegiadas sin territori dil vegl Plaz ded armas (*Presidio*).

(Foto: A. Maissen)

Ina immensa resgeria a «Fort Bragg» el nord della California.

– Ei setracta della secund gronda interpresa de resgia ella California. La fotografia muossa in plaz dado ils baghetgs e biros de resgeria, implont de resgia de buoras a bindella. La rudiala de cuscha deigi indicar il caracter della fatschenta. Igl ei ina rudiala de cuscha d'ina plonta cotschna, d'in schinumnu *Redwood Tree*, plonta enconuschenta cul num de *Sequoia* (*sempervivens*, ed autras specias). Vid igl auto e las duas persunas san ins circa calcular la grossezia della plonta titanica de forsa 2500 onns vegliadetgna. Era il grondius ruver el furs less bugen far concorrenza culla cuscha cotschna.

(Foto: A. Maissen)

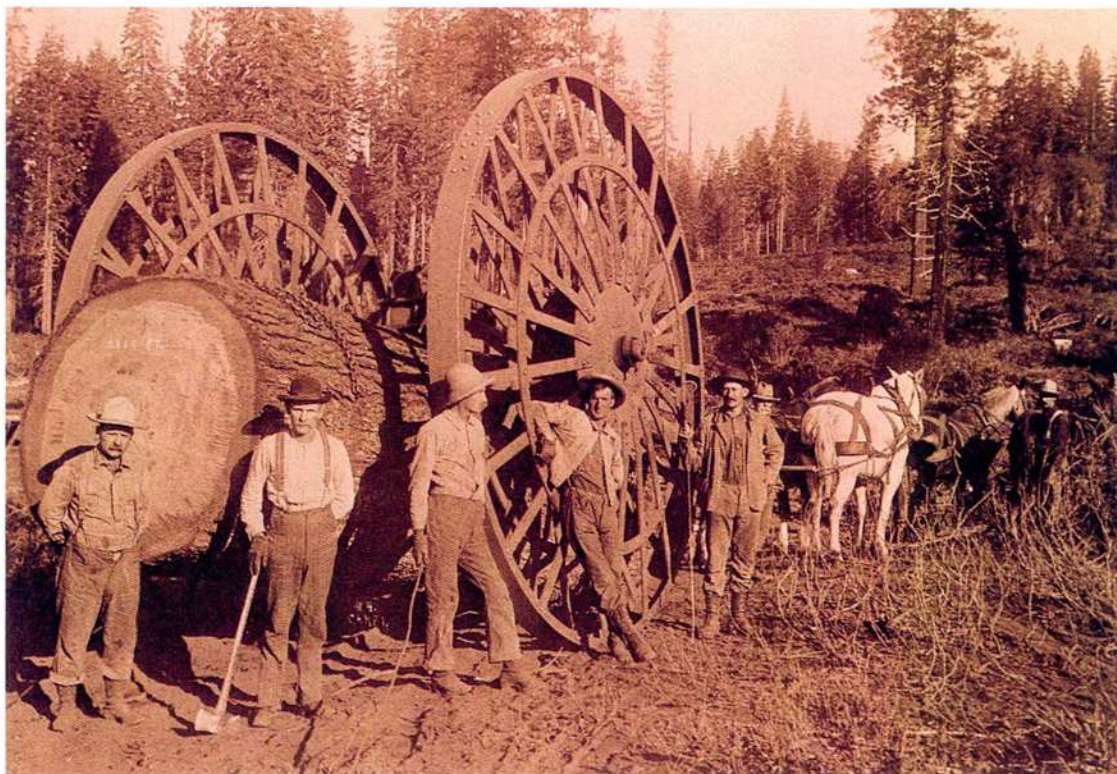
La part sut d'in Sequoia en in dils «Parcs Nazionals» vi encounter la Sierra Nevada. – Vid la seiv odentuorn, che vul retener ils visitaders, san ins calcular la grossezia della cuscha e las greflas de ragisch che fan tut tema. Quella plonta cotschna ei mo ina dellas melli ch'ei dat. Biars jasters vegnan e stattan perplex ed impressionai sil pli ault de tala grondezia, de tals scaffiments. Dalunsch neuasi dal sid vegnan onn per onn Californians per puspei admirar quellas plantas. Ellas astgan buca vegnir tacca-das! (Foto A.Maissen)

Sin via neuagiu da Eureka e Fort Bragg, in auter Plaz-resgia. – Ina menadira de lenna grossa ei gest arrivada. Spert vegn neutier il hazer Bau-fravi cun sias immensas forschs d'itschal. El aulza gest cullas zaungas ils quater blocs de varga in meter diameter ord las sutgas dil carr. Quei fa el sco de far nuot, semeina e sbriga cun sia preda e depona quella ella rasena sper resgia. – Rigurus scamonds d'entrar en talas fatschentas ein taccai sin petgas. Cun empau cletg vein nus denton anflau il patrun che muossa igl entir indrez, maschinas e resgias tut drizzadas automaticamein, cun computer e prigusas radiazions laser che gidan a drizzar las manevraziuns.

(Foto: A. Maissen)

Transport de Plontas cotschnas (Redwood). – Per pinar, transportar e resgiar plontas e blocca de talas mesiras, ston sigirs, resgias d'uaul, zappins, carrs e rodas, resgias ded aissas haver adequatas mesiras. Cheu in exempel co in blic enorm vegneva transportaus. Vid ils umens ves'ins che las rodas, culadas en ghisa, ein circa 4 m aultas. Per trer talasargas mettevan ins sut tochen 6 pèra bos ni cavals. Ell'America dat ei mo tagls radicals, q.v.d. ch'ins schubregia naven tut, taglia buca mo dentero, sco tier nus. Ins taglia e derscha entirs tocs uaul, pign e grond, rubis e strubis. Aschia sa l'entira parcella vegnir replantada enina. – El nord della California dev'ei aunc avon 150 onns in uaul serrau de plontas cotschnas de 200 km lunghezia perliung la tiara. Exports gigantics per tut il mund e per il diever intern han lu smesau malamein las plontaziuns. Schegie oz gronds uauls e singulas plontas schurmegiadas, schula mintgaton, en tal gronds spazis, ina u l'autra tras la detta de survegladers e viaden resgia. Ina plonta de tal raz ei ina facultad, dat material per in'entira casa. Ei fa mal a vesend co resgias laguotan plontas de plirs mellis onns.

(Foto: Eastman's Studio, Susanville, Calif.)

Maletg de davoscuvarta: Ina plonta ord il «Sequoia National Park». – Quella plonta ha plirs mellis onns sin sia schuiala. Las duas persunas ein mo nanins en cumparegliaziun. Sia cavortgadat tschunca ni flad ni suc neuasi dallas ragischs. Era senza maguol vegn la «Plonta cotschna» aunc a viver tschentaners. Era barschaments d'uaul savessen strusch ruinar sia existenza. Ils immens 'maischels de ragisch' cudezzan ils meisters e scrinaris a formaziuns remarcablas per plats de bancas, measas rodundas etc. (Foto: Mike Roberts, Emeryville, Calif.)

Snow Camp, dimora de prof. Augustin Maissen. – In auter mund se presenta 4500 km pli egl ost della California, ella *Carolina del Nord*. La casa a *Snow Camp* ei, sco quella de prof. Billigmeier, vegnida transportada neu d'in auter englar. Sco quei che il clima ei cheu tut different, ein era las casas de quei special tip differentas. Cheu setracta ei ca pli de construcziuns de «righel», tablegiai cun aissas, mobein de preits de «stric». La casa a *Snow Camp* schai agl ur digl uaul, datier d'ina sempla via ded auto. L'universitad alla quala prof. Augustin Maissen docescha lungatgs, ei a *Chapel Hill*, respectabel marcau e famus Campus universitari, in miez marcau per sesez. Ina caratteristica de casa statuescha il tgamin massiv dadovart siado. Vi seniester ei il tract de cuschina. Buca veseivla la camona dils impurtonts tgauns che pertgiran la casa.

In detagl della casa a Snow Camp. – Casa de lenn ruver, encastrada e mugrinada en fuorma de murchels-vacca. La casa ei varga 150 onns veglia, la construcziun mugrin-vacca, antica. Ina viseta el marcau de *Winston Salem* cun siu *Old Salem*, la veglia part dils mistergners d'avon tschiens onns, tut bein conservada, dat perdetga de vegliadetgna de quella construcziun, demai la reconstrucziun exacta d'in casament en lenn che applichescha precis quella moda de ligiar cantunadas e mugrins de preit. Da quei «*Old Salem*» san ins puspei emprender dils Americans de conservar e tener endamen ils vegls mistregns, lur products e lur metodos de luvrar, lur uaffens ed indrezs.

